

МОНГОЛ УЛСЫН ЗАСГИЙН ГАЗРЫН 2024- 2028 ОНЫ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ХӨТӨЛБӨРИЙН ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ТАНИЛЦУУЛГА

Агуулга

НЭГ. ЭДИЙН ЗАСАГ	4
1.1 Макро Эдийн засаг	4
1.2 Нийслэл	7
1.3 Эрчим хүч	9
1.4 Аялал жуулчлал	11
1.5 Соёл	12
1.6 Уул уурхай	13
1.7 Зам, тээвэр, боомт	14
ХОЁР. НИЙГМИЙН ХӨГЖИЛ	16
2.1 Эрүүл мэнд	16
2.2 Боловсрол	19
2.3 Барилга	22
2.4 Хөдөлмөр эрхлэлт	24
2.5 Нийгмийн баталгаа	25
2.6 Хөдөө аж ахуй	26
ГУРАВ. НОГООН ХӨГЖИЛ	29
3.1 Уур амьсгалын өөрчлөлт	29
3.2 Эрчим хүчний шилжилт	29
3.3 Байгаль орчин	30
3.4 Усны нөөц	30
3.5 Агаарын бохирдол	31
ДӨРӨВ. ЗАСАГЛАЛ	32
4.1 Авлига	32
4.2 Төрийн бүтээмж	32
4.3 Засгийн газрын үр ашиг	32
4.4 Хуулийн засаглал	33
4.5 Гадаад харилцаа	33
4.6 Цахим засаглал	34
ТАВ. БҮС, ОРОН НУТГИЙН ХӨГЖИЛ	35
5.1 Хотжилт	35
5.2 Захын бүс	36

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

Зураг 1 Эдийн засгийн өсөлт дэх салбаруудын оролцоо /нэгж хувь/	4
Зураг 2. ДНБ-ний өсөлт ба уул уурхайн болон уул уурхайн бус салбарын ДНБ-д эзлэх хувийн жин	5
Зураг 3. Импортын цахилгаан эрчим хүч	9
Зураг 4. Эрчим хүчний салбарын алдагдал, тэрбум төгрөг	9
Зураг 5. ЦЭХ-ний үйлдвэрлэл болон хэрэглээ, сая кВт.ц	10
Зураг 6. Дамжуулалт болон түгээлтийн алдагдал, сая кВт.ц	10
Зураг 7. МУ-д аялж байгаа жуулчдын улс орны ялгаа	11
Зураг 8. Уул уурхайн гаралтай бүтээгдэхүүний нийт экспортод эзлэх хувь.....	13
Зураг 9. Тээвэрлэлтийн орлого, тэрбум төгрөг	15
Зураг 10. Зорчигч тээвэр, сая хүн.....	15
Зураг 11. Ачаа тээвэр, мянган тонн.....	16
Зураг. 12. Хүн амын нийт өвчлөл, 10,000 хүн амд, хүйсээр	17
Зураг 13.Эрүүл мэндийн даатгалын сангийн орлого, зарлага, нийт даатгуулагчаас эзлэх хувь	19
Зураг 14.Бүлэг дүүргэлт аймгаар	20
Зураг 15. ЕБС-ын бүлэг дүүргэлт	20
Зураг 16. ЕБС-ын мэргэжлийн хангалт	21
Зураг 17. Эрэлттэй 8 мэргэжлийн сургалтын хөтөлбөрийн чанарын үнэлгээ.....	21
Зураг 18. Зураг. Орон сууцны төрөл (нийт өрхөд эзлэх хувиар).....	22
Зураг 19. Барилга угсралт, их засварын ажил (тэрбум төгрөг)	23
Зураг 20. Нийгмийн халамжийн хөтөлбөрүүдийн зардлын хуваарилалт, халамж хүртэгчдийн амьжиргааны түвшний бүлгээр	25
Зураг 21. Агаарын чанарын индекс	31

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1 Монгол улсын 2023 оны эдийн Засгийн өсөлтийн бүтэц /нэгж хувь/.....	4
Хүснэгт 2. Аялал жуулчлалын хөгжлийн индекс, ДЭЗФ	11
Хүснэгт 3. Жуулчдын манай улсад ирсэн байдал, 2023 оны байдлаар, ҮСХ	11
Хүснэгт 4. Хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, нийлүүлэлт	24
Хүснэгт 5. Газар тариалан эрхэлсэн өрх, аж ахуй нэгж байгууллага	26
Хүснэгт 6. Хөнгөн үйлдвэрийн салбарын экспорт, импорт /сая ам.долл/	28

НЭГ. ЭДИЙН ЗАСАГ

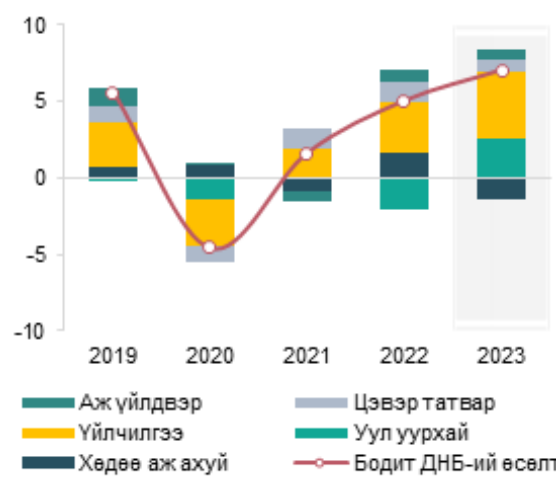
1.1 Макро Эдийн засаг

Макро эдийн засгийн нөхцөл байдал:

Эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг бий болгож чадахгүй байна. Нэрлэсэн ДНБ 2023 онд урьдчилсан гүйцэтгэлээр 68.9 их наяд төгрөгт хүрч, өмнөх оноос 27.9 хувиар, 2015 оны зэрэгцүүлэх үнээр тооцсон бодит ДНБ 30.5 их наяд төгрөг болж, өмнөх оноос 7.0 хувиар тус тус өслөө. Эдийн засгийн өсөлтөд хөдөө аж ахуйгаас бусад салбарууд эерэг нөлөө үзүүлэв. Мөн гадаад худалдааны нийт эргэлт 24.4 тэрбум ам.доллар, экспорт 15.2 тэрбум ам.доллар, импорт 9.3 тэрбум ам.доллар болж, төлбөрийн тэнцэл 5.9 тэрбум ам.долларын ашигтай гарсан. Гэсэн хэдий ч энэ нь эдийн засгийн нөхцөл байдал бүрэн сайжирсан гэсэн үг биш бөгөөд сүүлийн 30 гаруй жилийн эдийн засгийн өсөлтийн хандлага ерөнхийдөө тогтворгүй байна. Энэ хугацаанд бидний бий болгож чадаагүй зүйл нь тогтвортой өсөлтийн асуудал юм. 2023 оны эдийн засгийн өсөлт 7.0 хувьтай гарахад уул уурхай, тээвэр, үйлчилгээ гэсэн хэдхэн салбар голлох нөлөө үзүүлсэн. Сүүлийн 10 жилийн эдийн засгийн өсөлт, бууралт нь уул уурхайн салбарын гарц, бүтээгдэхүүний үнээс ихээхэн хамааралтай болсон нь гол эрсдэл.

Хүснэгт 1 Монгол улсын 2023 оны эдийн Засгийн Зураг 1 Эдийн засгийн өсөлт дэх өсөлтийн бүтэц /нэгж хувь/ салбаруудын оролцоо /нэгж хувь/

Үзүүлэлт	2019	2020	2021	2022	2023
ДНБ	5.6	-4.6	1.6	5.0	7.0
ХАА	0.7	0.8	-0.8	1.7	-1.3
Үйлдвэрлэл	0.9	-1.3	-0.6	-1.2	3.1
Уул уурхай	-0.3	-1.4	0.1	-2.1	2.6
Боловсруулах	0.3	0.3	-0.1	0.5	0.4
Цахилгаан, ус	0.1	0.0	0.2	0.1	0.1
Барилга	0.7	-0.1	-0.9	0.2	0.0
Үйлчилгээ	2.9	-3.0	1.8	3.2	4.3
Худалдаа	1.2	-1.4	0.6	1.1	0.7
Тээвэр, агуулах	0.2	-1.0	-0.3	0.4	1.8
Үйлчилгээний бусад	1.5	-0.6	1.5	1.7	1.9
Цэвэр татвар	1.0	-1.1	1.3	1.4	0.9

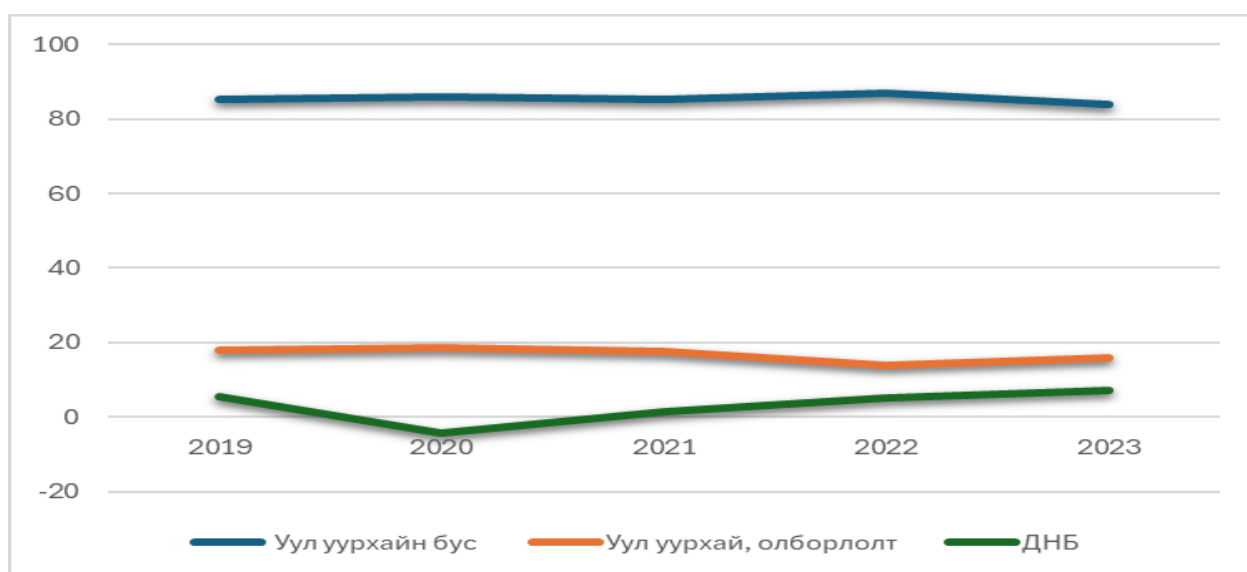
Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Түүхий эдийн олон улсын үнийн хэлбэлзлээс хамааралтай эдийн засаг. Монгол Улс дэлхийд зэсийн нөөцөөр эхний 5-д, нүүрс, төмрийн хүдрийн нөөцөөр эхний 25-д тус тус жагсдаг. Экспортод гаргасан бүтээгдэхүүний 2022 оны бүтцийг задлан харвал 55.3 хувийг нүүрс, 23.2 хувийг зэс, 9.6 хувийг алт, 3.3 хувийг төмрийн хүдэр 2.1 хувийг газрын тос тус тус бүрдүүлж байгаа бөгөөд нийт экспортын 92 хувийг түүхий эд, 4 хувийг хагас боловсруулсан, 2 хувийг боловсруулсан, 0.3 хувийг нь ре-экспорт бүрдүүлдэг. Улмаар нүүрс, зэс зэрэг нэг төрлийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлээс хэт хамааралтай манай улсын эдийн засгийг төрөлжүүлэх, боловсруулалтын түвшнийг үе шаттай хөгжүүлэх шаардлагатай.

Монгол улсын эдийн засгийн төрөлжилт хангалтгүйгээс гадна бизнес эрхлэхэд таатай орчин бүрдэхгүй байна. Дэлхий дахиныг хамарсан цар тахал, геополитикийн хямралт нөхцөл байдал, БНХАУ-ын “Тэг-Ковид” бодлогын нөлөөгөөр манай улсын эдийн засгийн өсөлт 2020 онд -4.6 хувиар агшиж, гадаад валютын албан нөөц 2022 оны 8 дугаар сард 2.5 тэрбум ам.доллар хүртэл буурч, нэгдсэн төсвийн тэнцвэржүүлсэн тэнцэл сүүлийн 4 жил алдагдалтай гарч, инфляц 2022 оны хагас жилд 16.1 хувь хүртэл өссөн зэрэг тогтворгүй нөхцөл байдлуудтай тулгарав. Гэсэн хэдий ч эдийн засгийг тогтворжуулах, экспортын валютын орлогыг нэмэгдүүлэх бодлогуудыг авч хэрэгжүүлсний үр дүнд эдийн засаг 2023 оны 3 дугаар улирлын байдлаар 6.9 хувиар өсөж, гадаад валютын албан нөөц 2023 оны 10 дугаар сарын эцсийн байдлаар 4 тэрбум ам.долларт хүрч, нэгдсэн төсвийн тэнцвэржүүлсэн тэнцэл 2 их наяд төгрөгийн ашигтай гарч, инфляц 9.1 хувь хүртэл буурч нэг оронтой тоонд орсон.

Хэдийгээр макро эдийн засгийн нөхцөл байдал сайжирч байгаа ч дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 25 хувь, экспортын орлогын 86 хувь, эдийн засгийн 7.9 хувийн өсөлтийн 3.4 нэгж хувийг уул уурхайн салбар бүрдүүлсэн байна. Энэхүү нэг салбараас өндөр хамааралтай байдал нь дэлхийн түүхий эдийн үнийн хэлбэлзэл, геополитикийн зөрчил зэрэг гадаад хүчин зүйлсийн нөлөөнөөс хамаарсан эмзэг байдлыг нэмэгдүүлж байна. Мөн Дэлхийн өв уламжлалын сангаас гаргадаг Эдийн засгийн эрх чөлөөт байдлын индексээр Монгол Улс 2023 онд 73 дугаар байранд эрэмбэлэгдэж байна. Энэ индексийн “Хөрөнгө оруулагчдад ээлтэй байдал” үзүүлэлтээр манай улс хамгийн бага оноо буюу “бизнес эрхлэхэд таатай орчин бүрдээгүй” гэсэн үнэлгээ авчээ.

Зураг 2. ДНБ-ний өсөлт ба уул уурхайн болон уул уурхайн бус салбарын ДНБ-д эзлэх хувийн

жин

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо 2019-2023 оны жилийн эцсийн байдлаар

Дотоод эдийн засгийн орчинд өрийн дарамт нэмэгдэх эрсдэлтэй. БНХАУ-ын хилийн боомтууд бүрэн нээгдсэнээс хойш экспорт эрчимтэй өсөж, манай улсын урсгал тэнцэл сайжирсан. Ялангуяа нүүрсний экспортын биет хэмжээ түүхэн дээд түвшинд хүрч нэмэгдсэн нь урсгал тэнцэл эерэг гарах гол хүчин зүйл байв. Хөрөнгө санхүүгийн данс 2023 оны эхний хагас жилд өмнөх оны мөн үеэс 56.6 хувиар буурсан хэдий ч урсгал тэнцэл сүүлийн 2 улирал дараалан ашигтай гарсан нь төлбөрийн тэнцэлд эергээр нөлөөлсөн. Гэсэн хэдий ч, хөдөлмөрийн захын голлох үзүүлэлтүүд сайжирч цар тахлын өмнөх түвшинд ойртож, бодит цалин сүүлийн 4 улирал дараалан өссөн. Цалин хөлсний өсөлтийн нөлөөгөөр өрхийн дундаж орлого

нэмэгдэж байгаа хэдий ч, өрхийн зарлага орлогоос илүү хурдтай тэлж байна. Өрхийн орлого зарлагын зөрүү үргэлжлэн өсөж, зөрүүг зээлээр санхүүжүүлэх тохиолдолд өрхийн өр нэмэгдэж, өрийн дарамтад орох эрсдэлтэй нөхцөл байдал бий болж байна.

Банкны салбар дахь хувийн байгууллагын нийт зээлийн өрийн үлдэгдэл 2023 оны 2 дугаар улирлын байдлаар 11.2 их наяд төгрөгт хүрлээ. Үүний 32.0 хувийг худалдаа, 16.3 хувийг барилга, 15.7 хувийг боловсруулах, 11.2 хувийг уул уурхай, 24.8 хувийг бусад салбарын зээл тус тус бүрдүүлж байна. Гэвч аж ахуйн нэгжүүдэд олгосон зээл нь салбараар болон зээлдэгчийн хувьд төвлөрөл өндөр хэвээр байна. Мөн Монгол Улсын нийт гадаад өр 2023 оны 2 дугаар улирлын байдлаар 33.8 тэрбум ам.долларт хүрч, өмнөх оны мөн үеэс 2.4 хувиар өссөн нь гадаад өрийн дарамт өндөр байгааг илтгэж байна.

Уур амьсгалын өөрчлөлт, түүнээс үүдэн гарсан бүс нутгийн ядуурал бий болох төлөвтэй байна. Дэлхийн цаг уурын байгууллага болон уур амьсгалын судалгаа хийж буй бусад олон улсын болон төрөлжсөн байгууллагуудын олон жилийн туршид хийсэн ажиглалт, судалгааны үр дүнд дэлхийн уур амьсгал дулаарч байна гэсэн дүгнэлт хийжээ. Уур амьсгалын өөрчлөлт нь Монгол орны цаг агаар, бэлчээр, ургамлын гарцад ч хүчтэй нөлөөлж буйг манай мэргэжлийн байгууллагууд, цаг уур, хөдөө аж ахуйн салбарын эрдэмтэд, судлаачид удаа дараагийн судалгааны үр дүн, дүгнэлтдээ тусгаж, энэ талаар анхааруулж, сэрэмжлүүлж ирсэн билээ. Хот суурины өрхийн орлогын 60 орчим хувь нь цалингийн орлогоос бүрдэж байгаа бол хөдөөгийн малчин өрхийн орлогын тал нь мал аж ахуйн үйлдвэрлэлээс ордог. Тэгвэл, өнгөрсөн 2023 оны зун Улаанбаатар хот, Төв, Сэлэнгэ, Өвөрхангай аймгийн нутгаар удаа дараа орсон аадар бороо, тохиосон үер, 2023- 2024 оны өвлийн улиралд нийт нутгаар орсон ахиу цас, огцом хүйтрэлт нь 12-14 жилд нэг удаа тохиож буй байгалийн гамшигт үзэгдэл юм. Өнгөрсөн өвөл, хаврын улиралд тохиож буй зудын улмаас 2024 оны 3 дугаар сарын 10-ны өдрийн байдлаар 4.0 сая орчим толгой мал хорогдсон гэж ОБЕГ-аас мэдээлж байна. Ирэх 4-5 дугаар сард тохиох хаврын салхи шуурганы улмаас турж эцсэн мал сүрэг нэмж хорогдох магадлал маш өндөр байдаг. Иймээс өвөл, хаврын улирал өндөрлөсний дараа 2024 оны эцэст нийт малын хорогдлын тоо 2009-2010 оны зудын хохирлын хэмжээтэй дүйцэж ч болзошгүй байна. Үүнээс үүдэн өнгөрсөн онд 8.9 хувийн бууралттай гарсан хөдөө аж ахуйн салбар 2024 онд ч мөн адил ихээхэн бууралттай гарч, нийт эдийн засгийн өсөлтөд таагүй нөлөө үзүүлэх магадлал өндөр боллоо. Сүүлийн 20 гаруй жилийн хугацаанд Монгол орны нутгаар олон аймаг, сумдын нутгийг хамарсан гурван ч удаагийн зуд тохиож, олон тооны мал сүрэг хорогдсон, тухайлбал, 2003- 2023 оны хооронд хорогдсон нийт малын зүй бусын хорогдол 36.4 сая толгойд хүрсэн бөгөөд малын зүй бус хорогдол үндсэн хөрөнгийн хуримтлалыг 5.4 хувиар буурахад хүргэлээ. Мал аж ахуйн салбарыг цаашид байгаль цаг уурын өөрчлөлт, эрсдэлийг даван туулах чадвартай, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицсон, бэлчээрийн даацдаа тохирсон аж ахуй болгон хөгжүүлэхгүй бол жил тутамд учирч буй өвөлжилтийн хүндрэл, тодорхой давтамжтай тохиож буй зудын улмаас малчин өрхийн амьжиргаа доройтож, улмаар хөдөөгийн ядуурлыг үүсгэх гол хүчин зүйл болж байна.

Иймээс Засгийн газрын 2024-2028 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт дээрх асуудлаар тодорхой зорилтуудыг тусган хэрэгжүүлэх, малын индексжүүлсэн даатгалын хамрах хүрээг өргөжүүлэх зэрэг бодлогын олон талын арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Эрчим хүчний найдваргүй байдал эдийн засагт сөргөөр нөлөөлөх хандлагатай. Эрчим хүч нь эдийн засаг, нийгмийн тогтвортой байдлыг хангах суурь

хүчин зүйл боловч манай улс дотоодын цахилгаан хүчний хэрэглээний 20 орчим хувийг импортолж байна. Мөн манай улсын эрчим хүчний хангамж нь төвлөрсөн системтэй ба станцуудын насжилт өндөр, түгээлтийн шугам, тоног төхөөрөмжийн дийлэнх нь хуучирч, элэгдсэн эрсдэлтэй нөхцөлд ажиллаж байна. Эрчим хүчний нийлүүлэлт тасалдах нь бодит салбаруудын үйл ажиллагаа, нийт эдийн засгийн бүтээмжийг хязгаарлах эрсдэлтэй. Тиймээс эрчим хүчний салбарт шинэчлэл хийх, тухайн салбарыг төрөлжүүлэх шаардлагатай.

Гадаад худалдааны үйл ажиллагаанд зарцуулж буй хугацаа их хэвээр байна. Нийт экспортын 70 орчим хувь Замын-Үүд, Гашуунсухайт боомтод, импортын 90 гаруй хувь нь Алтанбулаг, Замын-Үүд, Гашуунсухайт боомтод ноогдож байгаа нь эдгээр боомтууд дээрх ачааллыг ихэсгэж, төвлөрлийг бий болгож байна. Гааль, хяналтын болон бусад холбогдох байгууллагуудын худалдааны үйл ажиллагааны үр ашгийг экспорт, импортын логистикийн үйл явцад зарцуулсан хугацаа, зардлаар хэмждэг хил давсан худалдааны үзүүлэлтээр Монгол Улс 2016 оноос хойш нийт 136 байраар ухарч, 2020 оны байдлаар 190 орноос 143 дугаарт эрэмбэлэгдсэн байна. Тиймээс эдийн засаг дахь төрийн зохицуулалтыг хялбарчилж, гадаад худалдааны үйл ажиллагаанд зарцуулж буй хугацааг багасгах шаардлагатай.

1.2 Нийслэл

Нийслэлд авто замын түгжрэл даамжирсаар байна. Монгол Улсын нийт нутаг дэвсгэрийн 0.3 хувийг эзэлдэг нийслэл Улаанбаатар хотод 2023 оны байдлаар нийт хүн амын 49 хувь нь оршин сууж, сүүлийн 10 жилийн хүн амын жилийн дундаж өсөлт 2.7 хувь байна. Хүн амын өсөлттэй зэрэгцэн Монгол улсын банкны нийт зээлийн 74.2 хувь, хадгаламжийн 82.2 хувь, дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 65.4 хувь нь Улаанбаатар хотод бий болж, хотын эдийн засгийн үйл ажиллагааг эрчимжүүлж, санхүүгийн салбарын хөгжилд түлхэц өгч байгаа боловч хотын одоогийн дэд бүтэц хэрэгцээг хангах боломжгүй болоод байна.

Улаанбаатар хотод бүртгэлтэй авто тээврийн хэрэгслийн тоо 712.9 мянга ба сүүлийн 3 жилийн байдлаар жилд дунджаар 47.0 мянган тээврийн хэрэгсэл нэмэгдэж, нийслэлийн нийт өрхийн 72.2 хувь нь автомашин эзэмшиж, улсын нийт авто тээврийн хэрэгслийн 56 хувь нь Улаанбаатар хотын авто замын хөдөлгөөнд оролцож байна. Иргэдийн авто машин эзэмшлийн өсөлттэй харьцуулахад авто замын сүлжээний хүчин чадал сүүлийн 10 жилд ердөө 19 хувиар нэмэгдсэн бол авто замын ачаалал 3 дахин нэмэгдсэн.

Улаанбаатар хотод өдөрт давтагдсан тоогоор 2,882,317 удаагийн замын хөдөлгөөний зорчилт хийгддэг ба хотын иргэдийн дийлэнх буюу 83 хувь нь ажил, сургууль, цэцэрлэг, төрийн үйлчилгээ авах, албан хэргээ гүйцэлдүүлэх зорилгоор замын хөдөлгөөнд оролцдог ба ингэхдээ 24 хувь нь нийтийн тээврийн хэрэгслээр, 64 хувь нь хувийн машинаар, 11 хувь нь явган болон унадаг дугуйгаар, 1 хувь нь бусад тээврийн хэрэгслээр зорчдог байна.

Тээврийн хэрэгслээр замын хөдөлгөөнд оролцохдоо иргэд дунджаар өдөрт 3 цаг, жилд 33 өдрийг замын түгжрэлд өнгөрөөж, эрүүл мэнд, хөрөнгө санхүүгээрээ хохирч байна.

Нийслэлийн хэмжээнд 465.1 мянган өрх амьдарч байгаагаас 56.4 хувь буюу 262.3 мянган өрх нь орон сууцанд, үлдсэн 43.6 хувь буюу 202.8 мянган өрх нь гэр хороололд амьдарч байна.

Улаанбаатар хотын агаарын бохирдлын эх үүсвэрийн хувьд 55.6 хувийг гэр хороолол, 28.9 хувийг автомашин, 15.5 хувийг бусад эх үүсвэр эзэлж байна.

2024 оны хүйтний улирал 01 дүгээр сарын Улаанбаатар хотын агаар дахь агаар бохирдуулах бодисын дундаж агууламжийг өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад PM10 тоосонцор 7 мкг/м³-ээр буюу 5 хувиар, хүхэрлэг хий (SO₂) нь 17 мкг/м³-ээр буюу 10 хувиар бага, харин PM2.5 тоосонцор 4 мкг/м³-ээр буюу 4 хувиар, азотын давхар исэл (NO₂) нь 7 мкг/м³-ээр буюу 11 хувиар тус тус их байна.

Улаанбаатар хотын хүн амын тоо эрчимтэй өсөж, эдийн засаг, нийгмийн үйл ажиллагаа идэвхжихийн хэрээр хот байгуулалт, төлөвлөлт, байгаль орчин, экологийн аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлж, гэр хорооллын төлөвлөлтгүй тэлэлт, байгаль орчин доройтох, хүрээлэн буй орчны бохирдол нэмэгдэх, гэмт хэрэг, зөрчил ихсэх, замын хөдөлгөөний түгжрэл үүсэх, үйлчилгээний салбар доголдох зэргээр хот, суурин газарт тулгамддаг асуудал хуримтлагдаж нийслэл хотын эдийн засаг, нийгмийн харилцаанд хүндрэл учирч байна. Тиймээс авто замын ачааллыг бууруулах, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр бодлого баримтлах шаардлагатай байна.

Инженерийн дэд бүтцийн хүртээмж хангалтгүй байна. Улаанбаатар хотын төвлөрсөн дулаан хангамжийн систем нь Дулааны цахилгаан станц II, III, IV болон Амгалан дулааны станцаас хангагдах ба нийт 13,450 гаруй барилга, байгууламжийг дулааны эрчим хүчээр хангадаг. Улаанбаатар хотод жилд дунджаар 221-244 МВт (190-210 Гкал/ц)-ийн хэрэглээ бүхий 300 орчим барилга байгууламж төвлөрсөн дулаан хангамжид холбогдож, хэрэглээ 7-8 хувиар өсөн нэмэгдэж байна.

Дулааны эх үүсвэрийн суурилагдсан хүчин чадлаас 1,838.1 МВт (1,580.5 Гкал/ц)-аар илүү буюу 60 хувиар хэтэрсэн ачаалалттай байгаа нь цаашид хотжилт тэлэн барилгажих, төвлөрсөн дулаан хангамжийн сүлжээнд холбогдох боломжгүй байдалд хүрсэн байна.

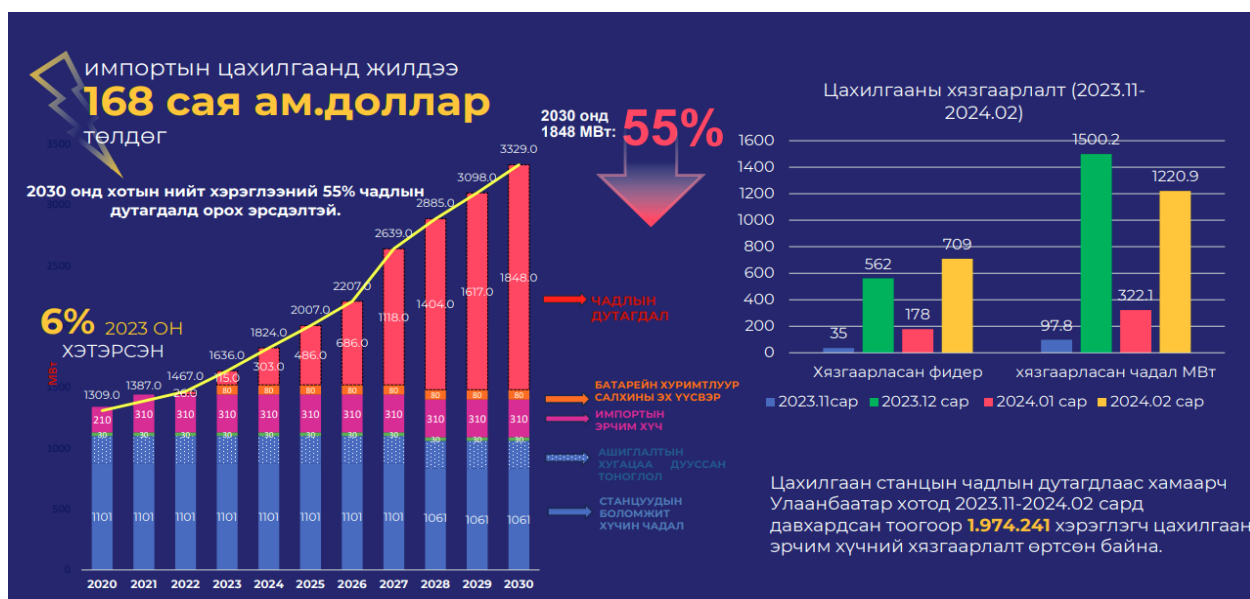
2030 оны түвшинд нийслэлийн цахилгаан эрчим хүчний хэрэглээ 3,328 МВт хүрэх тооцоо боловсруулагдсан бөгөөд 1,848 МВт цахилгаан эрчим хүчний дутагдалд орно. Энэ нь хотын нийт хэрэглээний 55%-ийн эх үүсвэрийн чадлын дутагдалд орно гэсэн үг юм.

Суурилагдсан чадлаас илүү гарсан хэрэглээг хангахын тулд ОХУ-аас жилдээ 150.0 сая долларын импортын эрчим хүч авч хэрэглэж байна. Нийслэл хотод 220кВ-ын 53.3 км, 110кВ-н 352.2 км, 35 кВ-н 133.6 км цахилгаан дамжуулах агаарын шугамаар хэрэглэгчдийг цахилгаан эрчим хүчээр хангаж байна.

2023-2024 оны өвлийн их ачааллын үед цахилгаан станцуудын эрчим хүчний нийлүүлэлт, хэрэглэгчдийн цахилгаан ачааллаас хамааран нэгдсэн сүлжээний хэвийн найдвартай ажиллагааг хангах зорилгоор давхардсан тоогоор 1,484 фидерийн (цахилгааны шугамын тоо) 1,974,241 хэрэглэгчийн цахилгаан эрчим хүчийг 3,141МВт-аар хязгаарласан бөгөөд энэ нь эрчим хүчний системийн цахилгаан эрчим хүчний чадлын дутагдал орсон байна. Иймд эрчим хүчний эх үүсвэрийн өргөтгөл шинэчлэлт хийх, шинэ эх үүсвэр барих асуудал зайлшгүй тулгарсан байна.

Мөн хотын усан хангамжийн гол шугам сүлжээний 60% нь ашиглалтын хугацаа дуусаж, бохир ус цэвэрлэх хүчин чадал 17%-аар хэтэрч, ариутгах татуургын гол шугам сүлжээний 50% нь ашиглалтын хугацаа дууссан.

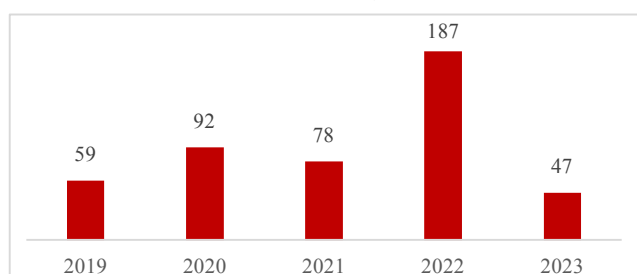
Зураг 3. Импортын цахилгаан эрчим хүч

1.3 Эрчим хүч

Эрчим хүчний салбарын эдийн засгийн алдагдал өссөөр байна. Сүүлийн жилүүдэд үнэ тарифт өөрчлөлт оруулалгүй тогтвортой мөрдөж ирсний улмаас эрчим хүчний салбар жил бүр алдагдалтай ажиллаж байна. Цахилгаан эрчим хүчний үнэ тариф үйлдвэрээс гарах бодит өртөг 1 кВт.ц цахилгааныг 243₮ бол айл өрхийн худалдан авч байгаа дундаж өртөг 142₮, аж ахуйн нэгж байгууллага дунджаар 215₮-р авч байгаа нь алдагдал үүсэх бодит нөхцөлийг бүрдүүлж байна.

Зураг 4. Эрчим хүчний салбарын алдагдал, тэрбум төгрөг

Эрчим хүчний салбар хэрэглээгээ бүрэн хангаж чадахгүй байна. Манай улс эрчим хүчний хэрэглээгээ дотооддоо бүрэн хангаж чадахгүй байгаа ба дутагдсан эрчим хүчээ БНХАУ, ОХУ-аас импортоор авч байна. Монгол улсын хэмжээнд 2023 оны гүйцэтгэлээр 10.9 тэрбум кВт.ц цахилгаан эрчим хүч үйлдвэрлэж, 9.9 тэрбум кВт.ц цахилгаан эрчим хүчийг түгээсэн байна. Нийт түгээсэн цахилгаан эрчим хүчний 75.5%-ийг дотоодын эх үүсвэрүүдээс, 24.5%-ийг импортын цахилгаан эрчим хүчээр тус тус хангасан байна. Нийт импортолсон цахилгаан эрчим хүчний 938.0 сая кВт.ц буюу 38.3%-ийг ОХУ-аас, 1,508.6 сая кВт.ц буюу 61.7%-ийг БНХАУ-аас тус тус авсан байна. Эрчим хүчний хэрэглээгээ дотооддоо бүрэн хангахын тулд том чадлын ДЦС, оргил ачааллын үед горим тохируулга хийх, их чадлын усан цахилгаан станц, усан цэнэгт, цэнэгт хураагуур болон хийн станцууд мөн нар салхины эх үүсвэрүүдийг үе шаттайгаар барьж байгуулж, суурилагдсан хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

Зураг 5. ЦЭХ-ний үйлдвэрлэл болон хэрэглээ, сая кВт.ц

Сэргээгдэх эрчим хүчний суурилагдсан хүчин чадал хангалтгүй байна. Манай улс нар салхины арвин их нөөцтэй хэдий ч сэргээгдэх эрчим хүчний суурилагдсан хүчин 18.3% байна. Улсын хэмжээнд арилжааны үйл ажиллагаа явуулдаг хувийн хэвшлийн 155 МВт-ын салхин цахилгаан станц, 90 МВт-ын нарны эрчим хүчний эх үүсвэрүүд ажиллаж байна. 2023 онд нийт 8,528.3 сая квт.ц цахилгаан эрчим хүчний үйлдвэрлэсний 9.1% буюу 772.6 сая квт.ц цахилгааныг сэргээгдэх эрчим хүчний станцаар үйлдвэрлэсэн байна. Сэргээгдэх эрчим хүчний томоохон станцуудыг ашиглалтад оруулж хэрэглээгээ дотооддоо хангахаас гадна экспортлох суурь нөхцөлийг бүрдүүлж эрчим хүчний тасралтгүй найдвартай байдлыг хангах шаардлагатай байна.

Цахилгаан эрчим хүчний дамжуулалт түгээлтийн алдагдал нэмэгдсээр байна. Эрчим хүчний салбарын хэмжээнд эх үүсвэр болон цахилгаан дулааны дамжуулах, түгээх сүлжээний үндсэн тоног төхөөрөмжийн насжилт хэтэрсэн хуучирсан хүртээмж хангалтгүй байгаа нь цахилгаан дулааны эрчим хүч тасрах эрсдэлийг бий болгож байна. Цахилгаан эрчим хүчний дамжуулалт түгээлтээр цахилгааны 13%, дулааны эрчим хүчний 18-20% нь алдагдаж байна. Монгол Улсын хэмжээнд 8,299 км цахилгаан дамжуулах агаарын шугам, 105 ком дэд станц, 51,927 км цахилгаан түгээх шугам, 12,294 дэд станц байгаагаас хангайн бүсэд байрлах дэд станцууд болон Улаанбаатар хотын 110 кВ-ын 12 дэд станц 75-95%-ийн, Булган А, Б, Мөрөн, Бор-Өндрийн 110 кВ-ын цахилгаан дамжуулах агаарын шугам 90-96% хүртэл ачаалагдаж байна. Мөн хотын төвлөрсөн дулаан хангамжийн системийн нийт шугам сүлжээний 90 орчим хувь нь дулаан нэвтрүүлэх хүчин чадал хүрэлцэхгүй болсон ба дулаан дамжуулах гол шугамуудын 24 гаруй хувь нь 30 жилээс дээш жил ажилласан, ашиглалтын хугацаа дууссан бол 76 хувь нь 30 хүртэлх жилийн насжилттай шугам байна. Үүнээс шалтгаалан хэрэглэгчдийн цахилгаан хангамжийг нэмэгдүүлэх боломжгүй, оргил ачааллын үед хязгаарлах горимд хүргэж байна.

Зураг 6. Дамжуулалт болон түгээлтийн алдагдал, сая кВт.ц

Улаанбаатар хотын дулаан хангамж доголдол үүсэх эрсдэлд орсон. Улаанбаатар хотын эрчим хүчний эх үүсвэрүүдийн дулаан үйлдвэрлэлийн суурилагдсан хүчин чадал 2,318 Гкал/ц бол дулаан хангамжийн системд холбогдсон хэрэглэгчдийн тооцоот ачаалал 2023 онд 3,373.6 Гкал/ц ба суурилагдсан хүчин чадал 31.2%-р хэтэрсэн байна. Өөрөөр хэлбэл эрс тэс уур амьсгалтай манай орны хувьд сүүлийн жилүүдэд уур амьсгалын өөрчлөлтөөс шалтгаалан хотын гадна агаарын тооцоот температур хэмийн утгад хүрч хүйтрэл удаан хугацаагаар үргэлжилсэн тохиолдолд эх үүсвэрийн дулаан хангамжийн суурилагдсан хүчин чадал хүрэлцэхгүй ба дулаан хангамжийн эх үүсвэрээс алслагдсан цэгүүдэд хүндрэл үүсэх нөхцөл байдалтай байна.

1.4 Аялал жуулчлал

Аялал жуулчлалын салбарын дэд бүтцийн хөгжил сул байна. Аялал жуулчлалын салбарын дэд бүтцийн хөгжил сул, салбарын хүний нөөц бага, жуулчдад санал болгодог үйлчилгээний нэр төрөл багатай байгаагаас олон улсын аялал жуулчлалын индексийн үзүүлэлтээр доогуур байр эзэлж байна.

Хүснэгт 2. Аялал жуулчлалын хөгжлийн индекс, ДЭЗФ

Он	2013 он	2015 он	2017 он	2019 он	2021 он	2024 он
Улс	140	141	136	140	117	119
Байр	99	99	102	93	84	85

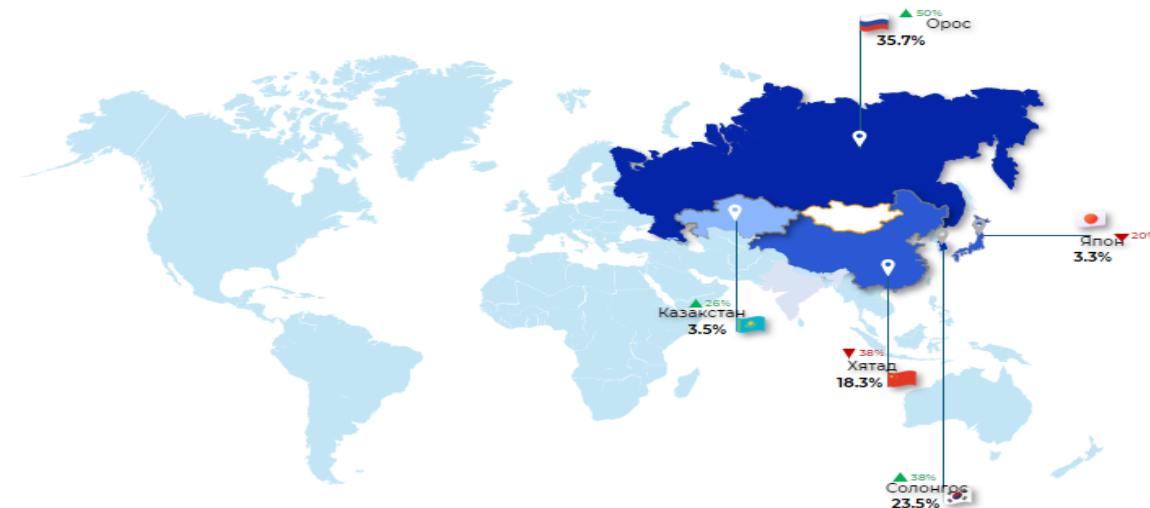
Улирлын хамаарал ихтэй байна. Аялал жуулчлалын салбар улирлын хамаарал ихтэй байгаагаас үүдэн салбарын тогтвортой байдал алдагдаж байна. Жилийн дөрвөн улирал тогтвортой үйл ажиллагаа эрхэлдэг аж ахуй нэгж, байгууллага цөөн байна.

Хүснэгт 3. Жуулчдын манай улсад ирсэн байдал, 2023 оны байдлаар, ҮСХ

Хугацаа	2023-I	2023-II	2023-III	2023-IV
Ирсэн жуулчид	78,056	226,848	486,188	594,013

Цөөн тооны улсаас жуулчид ирж байна. Тээвэр, логистик, газарзүйн байршлын онцлогоос хамааран агаарын тээвэр үнэтэй, аяллын компани, тур оператор, тогтвортой үйл ажиллагаа явуулах нөхцөл бага байна.

Зураг 7. МУ-д аялж байгаа жуулчдын улс орны ялгаа

Нийт жуулчдын 84.3%-ийг 5 улсын жуулчид эзэлж байна. /2023 он/

Виз хөнгөвчлөх, агаарын тээврийн либералчлалыг эрчимжүүлэх шаардлагатай. Монгол Улсын виз хөнгөвчлөх ажлыг эрчимжүүлэх шаардлагатай байна. 2023 онд 34 улсын виз хөнгөвчилж, визгүй зорчих боломжийг бүрдүүлснээр тэдгээр улсын иргэд Монгол Улс руу зорчих болсон. Цаашид виз хөнгөвчлөх ажлыг эрчимжүүлснээр илүү олон улсын жуулчид манай улсыг зорин ирэх, сурталчлах боломж бүрдэж, цаашлаад салбарын орлого нэмэгдэх үр өгөөжтэй юм.

Салбарын хүний нөөц хангалтгүй, хүчин чадал багатай байна. Одоогийн байдлаар аялал жуулчлалын хөтөлбөртэй 17 их, дээд сургуульд 1,000 гаруй оюутан суралцаж байна. Хүний нөөц дутагдалтай байгаа нь салбарын томоохон асуудлуудын нэг юм. Салбарын хүний нөөц, ажиллах хүчнийг нэмэгдүүлэх нь нэн чухал шаардлагатай.

2024 онд “Go Mongolia” уриатайгаар биет болон цахим сурталчилгааны ажлуудыг хийж гүйцэтгэж байна. Гадаад болон дотоодод шаардлагатай арга хэмжээнүүдийг зохион байгуулж, зорилтот сурталчилгаа хийж байна. Мөн хил орчмын аялал жуулчлал хөгжүүлэх хүрээнд БНХАУ-тай хиллэдэг 4 хилийн боомтоор автомашинтай зорчих боломжтой болж, цаашид хил орчмын аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх чиглэлээр төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх санал дэвшүүлээд байна.

1.5 Соёл

Монгол Улсын Засгийн газраас соёлын салбарын соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийг ДНБ-ний 4 хувьд хүргэх зорилт тавьсан бөгөөд хууль, эрх зүйн хүрээнд “Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийг дэмжих тухай хуулийн төслийг Улсын Их Хурлаар хэлэлцүүлж байна. Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийн тэргүүлэх чиглэл (2022-2027), “Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагааг дэмжих арга хэмжээ (2022-2030 он)”-г тус тус батлан хэрэгжүүлж байна.

Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Дэлхийн эдийн засагт соёлын бүтээлч үйлдвэрлэл 2.2 их наяд доллароор хэмжигддэг бөгөөд 29 сая хүнийг ажлын байраар хангаж байгаа том зах зээл боловч Монгол Улсын соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийн салбарын үнэлгээ 143 тэрбум төгрөг буюу ДНБ-ий 0.4 хувийг эзэлж байна. Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийн тэргүүлэх чиглэл арга хэмжээний хүрээнд Монголыг сурталчлах контентуудыг хийж, олон нийтийн цахим сүлжээгээр түгээн танилцуулж, нийгмийн сүлжээнүүдээр нийтэлсэн бөгөөд цаашид үргэлжлүүлэх нь монгол улсад соёлын аялал жуулчлал хөгжих монгол улсыг дэлхий дахинд сурталчлах нөхцөл бүрдэж дэлхийн зах зээл дээр өрсөлдөөд эхэлбэл энэ тоо ДНБ-ий дөрвөн хувь болж арав дахин өснө.

Монгол брэндийг нэмэгдүүлэх зайлшгүй шаардлагатай. Монгол Улсын Олон улс дахь сурталчилгаа мэдээллийн үндэсний хорооны үйл ажиллагааг эрхлэн зохион байгуулах хүрээнд Монгол Улсыг олон улсад сурталчлан таниулах үйл ажиллагааг идэвхжүүлж, гадаадад сурталчлах өнгө төрхийг тодорхойлох “Welcome to Mongolia”, “Go Mongolia” түлхүүр үгийг бий болгосон. Тус түлхүүр үг нь үндэсний брэнд аялал жуулчлал, эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн чиг хандлага, үндэсний нэгдмэл үнэт зүйлийг шингээсэн Монгол Улсын нэгдсэн дүр төрх, онцлог, мөн чанарыг илэрхийлэх Монгол брэнд юм.

Соёлын салбарын төсөв, хөрөнгө оруулалтыг төрөлжүүлэх шаардлагатай. Соёлын салбарын бүх зардлыг үндсэн нэг хөтөлбөр буюу “соёл урлаг” хөтөлбөрт тусгаж байгаа нь учир дутагдалтай ба салбараас иргэдэд үзүүлж буй соёлын үйлчилгээний үр дүн, гүйцэтгэлийг гарц, бүтээгдэхүүний төрөлтэй уялдуулан тодорхойлох шаардлага тулгарч байна. Эцсийн хэрэглэгч болох иргэд, олон нийтэд театр, чуулгын, сонгодог урлагийн, номын сангийн болон музейн үйлчилгээ, соёлын боловсрол, соёлын өв, соёлын бүтээлч үйлдвэрлэлийг дэмжих үйлчилгээг

үзүүлэхийн тулд төсвийн зориулалт, зарцуулалт, үр дүнг тодорхойлох хянах, нөгөө талаас соёлын үзвэр, үйлчилгээний хэлбэрийг олон улсын чиг хандлагад нийцүүлэх шинэчлэх, дэлхийн зах зээлд нэвтэрсэн соёлын шинэ төрлийн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг бий болгоход салбарын хөтөлбөрийн төрлийг оновчтой тодорхойлж, зориулалтыг сайжруулах асуудал чухал байна. Энэ хүрээнд соёлын салбарын төсөв, хөрөнгө оруулалт нь Монгол Улсын Засгийн газрын 2024-2028 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт дараах 4 хөтөлбөрөөр төсвийг төлөвлөж, зарцуулах шаардлагатай байна. Үүнд:

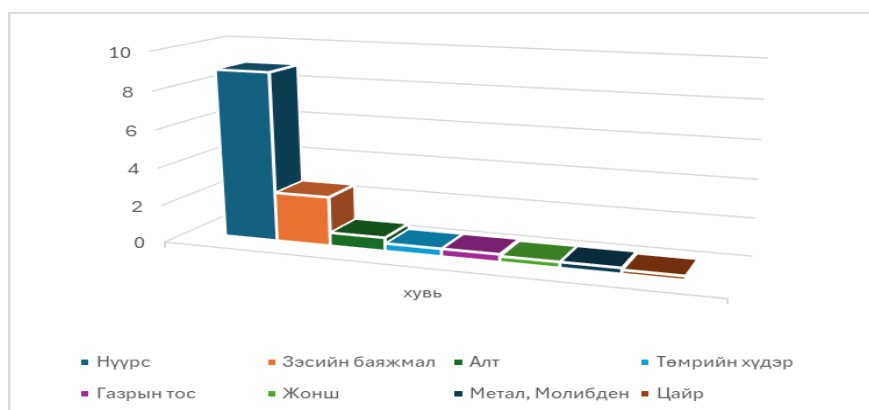
1. Соёл урлагийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг театр чуулга, соёлын төв, номын сангийн үйлчилгээ, музейн үйлчилгээ, хөрөнгө оруулалт;
2. Соёлын өвийн чиглэлд соёлын өвийг хамгаалах, хөгжүүлэх, сурталчлах үйлчилгээ, судалгаа;
3. Соёлын бүтээлч үйлдвэрлэл;
4. Соёлын бодлого, удирдлага гэсэн зарлагын 4 хөтөлбөрөөр төсвийг төлөвлөж, зарцуулалтад хяналт тавих шаардлагатай байна.

Түүнчлэн соёлын салбарын удирдлагын тогтолцоог тогтвортой байлгах асуудал чухал ба соёл урлагийн боловсон хүчнийг нэмэгдүүлэх, соёлын бүтээлч үзвэр үйлчилгээгээр үйлчлүүлэгчдийн тоог нэмэгдүүлэх соёлын аялал жуулчлалыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах шаардлагатай.

1.6 Уул уурхай

Уул уурхайн салбарын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл нэг төрлөөс хамааралтайгаас гадна байгалийн баялгийн олборлолтоороо дэлхийд доогуур байр эзэлж байна. 2023 онд PWC байгууллагаас хийсэн “Уул уурхайн салбарын дахин бүтээн байгуулалтын эрин” хэмээх судалгаанд нүүрсний томоохон уурхай сүүлийн 10 жилийн хугацаанд 40 гаруй хувиар буурсан. Харин газрын ховор “Critical mineral” буюу ховор элементийг эрэл хайгуул хийн, салбарт огцом өөрчлөлт гарах шинэ үе иржээ гэж дүгнэсэн байна. Цахилгаан хэрэгсэл, цахилгаан машин гэх мэт батареин технологи руу шилжиж буй энэ цаг үед зэс, лити, никель, кобальт гэх мэт ховор элементийн эрэлт хэрэгцээ улам бүр нэмэгдэж байна. Уул уурхайн гаралтай бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн хэмжээ өсөж байгаа хэдий ч манай улсын хувьд нэр, төрлийн хувьд харьцангуй цөөн, технологийн агууламж бага, голдуу хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүн хэлбэрээр экспортолж байна.

Зураг 8. Уул уурхайн гаралтай бүтээгдэхүүний нийт экспортод эзлэх хувь

Мөн уул уурхайн салбартай холбоотой газар нутаг, байгаль орчинд сөрөг үр дагавартай гэж дүгнэдэг ч нийт газар нутгийн 1.2 хувьд ашиглалтын үйл ажиллагаа явагдаж байна. Эндээс манай улс ГШХО-аар дамжуулан дэлхийн зах зээлд эзлэх байр сууриа нэмэгдүүлэхэд газар нутгийн хувьд ашиглалтыг нэмэгдүүлэх боломж байгааг харуулж байна.

Хайгуулын шатны үйл ажиллагаа сайн хийгдэж байж дараагийн Эрдэнэт, Оюу толгой гэх мэт Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлтөд хувь нэмэр оруулах уурхай үйл ажиллагаа явуулах боломж нээгдэж, эдийн засаг, нийгэмд баялгаас хүртэх өгөөж нэмэгдэнэ.

Иймд манай улс салбарын ирээдүйн чиг хандлагатай нийцүүлэн ховор элементэд багтах, хариуцлагатай уурхайг хөгжүүлэх бодлогыг төрөөс барих хэрэгцээ үүсэж байгаа бөгөөд, Экспортын бүтээгдэхүүний боловсруулалтын шатыг ахиулах, нэмүү өртөг шингэсэн байдлыг өсгөх, цаашлаад төрөлжүүлэх, үүний тулд аж үйлдвэржилтийг сэргээн эрчимжүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Энэ хүрээнд нэмүү өртөг шингэсэн эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, зэсийн баяжмал боловсруулах үйлдвэр, нефть-хими, кокс-хими, металлургийн үйлдвэр, нүүрс угаах үйлдвэр, нүүрс-хими, нүүрс-эрчим хүч, метан хийн үйлдвэрлэл, технологийн парк, ган төмөрлөгийн үйлдвэр зэрэг өндөр технологийн хүнд үйлдвэрийн цогцолборуудыг хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

1.7 Зам, тээвэр, боомт

Авто зам

Монгол Улс олон улсын тээвэр, логистикийн нэгдсэн сүлжээнд бүрэн холбогдоогүй байгаа бөгөөд олон улс, улсын чанартай авто замын сүлжээний хатуу хучилттай авто замын уртыг нэмэгдүүлж, олон улсын тээвэр логистикийн сүлжээнд холбогдох нөхцөлийг бий болгох шаардлагатай байна. Улсын хэмжээнд авто замын сүлжээний нийт урт нь 111,916.7 км. Үүнээс 14,921.3 км буюу 13 хувь нь олон улс, улсын чанартай авто замын сүлжээнд хамаардаг. Олон улс, улсын чанартай авто замын сүлжээний 50.5 хувь буюу 7,535.6 км нь хатуу хучилттай авто зам байна.

Монгол Улсын урт, дунд хугацааны бодлогын баримт бичгүүдэд тусгагдсан Монгол Улсын авто замын үндэсний сүлжээг бий болгох зорилтын хүрээнд 2020-2023 онд улсын хэмжээнд нийт 896.1 км хатуу хучилттай авто зам, 3,172.51 у/м гүүрийг барьж ашиглалтад оруулан 21 аймгийн төв, 104 сум, 5 хилийн боомт хатуу хучилттай авто замаар нийслэлтэй холбогдоод байна.

Төмөр замын тээвэр

Төмөр замын тээврийг нэмэгдүүлэх, боомтуудын төвлөрлийг бууруулах шаардлагатай бөгөөд экспортын тээврийн ачаа тээвэрлэх хүчин чадал сул хэвээрээ байна. Монгол Улс нь нийт 3,349.4 км /дэлгэмэл урт/ төмөр замын сүлжээтэй бөгөөд нийт 12,235 хөдлөх бүрэлдэхүүн бүртгэлтэй байгаагаас зүтгүүр 190, ачааны вагон 11,724, зорчигчийн вагон 321 байна.

Төмөр замын сүлжээг өргөтгөх ажлын хүрээнд 2023 онд Тавантолгой-Зүүнбаян, Тавантолгой-Гашуунсухайт чиглэлийн төмөр замыг байнгын ашиглалтад оруулан, Зүүнбаян-Ханги чиглэлийн төмөр замын бүтээн байгуулалтыг дуусган туршилтын тээврийг эхлүүлээд байна.

Агаарын тээвэр

Үндэсний агаарын тээврийн өрсөлдөх чадварыг сайжруулах, тийзийн үнэ хямдруулахын тулд агаарын тээврийн либералчлахыг үргэлжлүүлэх, олон улсын хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Монгол Улс нийт 16 агаарын хаалгатай бөгөөд ОХУ-тай 10 агаарын хаалгаар, БНХАУ-тай 6 агаарын хаалгаар хиллэдэг. Монгол Улсын агаарын зайг 6 секторт хуваан агаарын навигацийн үйлчилгээг үзүүлж байна.

Одоогийн байдлаар олон улсын 16, орон нутгийн 8 нийт 24 чиглэлд 16 агаарын тээвэрлэгч нислэг үйлдэж байна. Монгол Улсад нийт 60 агаарын хөлөг байгаагаас

4 агаарын хөлөг гадаад улсад бүртгэлтэй байна. Үүнээс 30 агаарын хөлөг нислэгт тэнцэх чадварын гэрчилгээтэй байна.

Улсын хэмжээнд нийт 25 нисэх онгоцны буудал байгаагаас олон улсын 5, орон нутгийн 20 нисэх онгоцны буудал байна. Үүнээс 4E ангилал 1, 4D ангилал 1, 4C

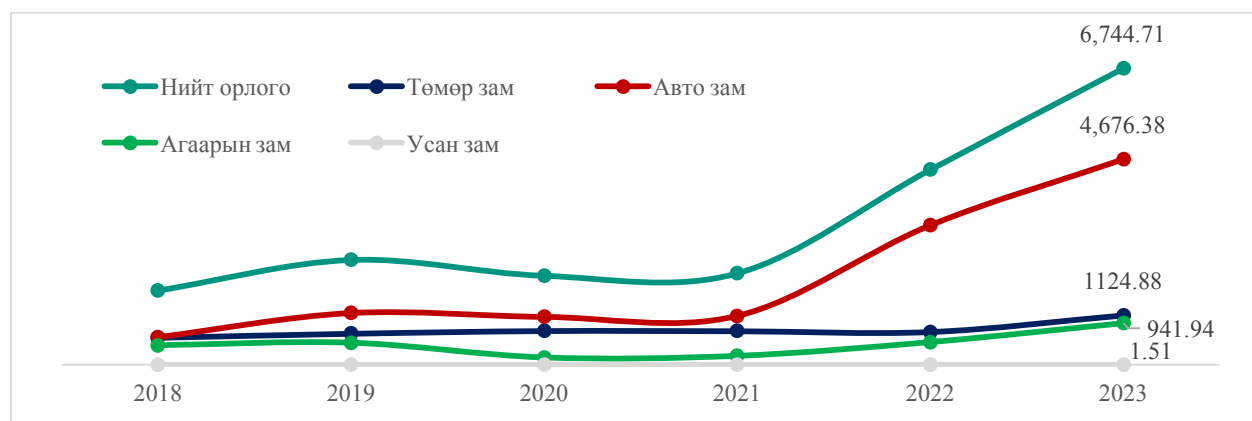
Далай ашиглалт, усан замын тээвэр 2023 оны байдлаар Монгол Улсын хөлөг онгоцны бүртгэлд бүртгүүлсэн нийт 375,823.9 тонны даац бүхий 25 орны 270 хөлөг онгоц Монгол Улсын төрийн далбааг мандуулан далайд аялж байна.

Улсын бүртгэлд 2023 оны байдлаар гэрчилгээ, улсын дугаартай нийт 206 усан замын тээврийн хэрэгсэл байна. Усан замаар 2023 онд 64.7 мянган зорчигч тээвэрлэсэн бөгөөд 2022 онтой харьцуулахад 71 хувиар өссөн байна.

Тээврийн салбарын орлого болон зорчигч, ачаа тээвэр

2023 онд тээврийн нийт орлого 6.7 их наяд төгрөгт хүрч өмнөх оноос 52.1%-аар өсжээ. Үүнээс авто тээврийн орлого 4.7 их наяд төгрөг болж өмнөх оноос 47.3%-аар, төмөр замын тээврийн орлого 1.1 их наяд төгрөгт хүрч өмнөх оноос 50.4%-аар, агаарын тээврийн орлого 941.9 тэрбум төгрөг болж өмнөх оноос 83.6%-аар, усан замын тээврийн орлого 1.5 тэрбум төгрөг болж өмнөх оноос 2.5 дахин өссөн байна.

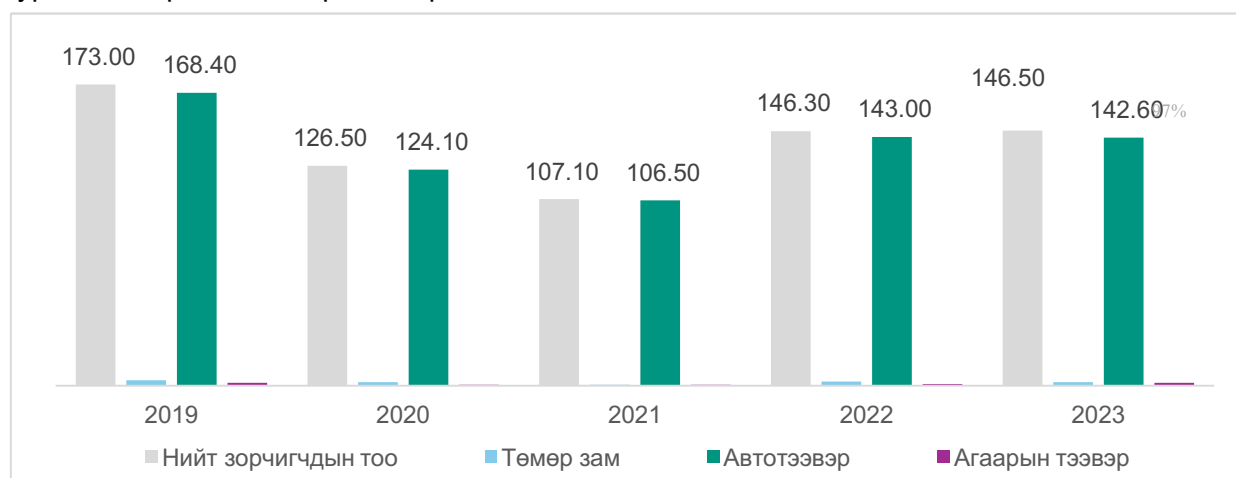
Зураг 9. Тээвэрлэлтийн орлого, тэрбум төгрөг

Эх сурвалж: ЗТХЯ

2023 онд бүх төрлийн тээврээр 146.5 сая зорчигч тээвэрлэсэн бол ачаа тээврийн хэмжээ 107.4 сая тонн болж түүхэн амжилт тогтоолоо.

Зураг 10. Зорчигч тээвэр, сая хүн

Эх сурвалж: ЗТХЯ

Зураг 11. Ачаа тээвэр, мянган тонн

Эх сурвалж: ЗТХЯ

Боомт

Дэлхийн банкны 139 орныг хамруулсан тээвэр логистикийн гүйцэтгэлийн индексийн 2023 оны тайланд Монгол Улс 2.5 оноотойгоор 97-д бичигджээ. Монгол Улс нь далайд гарцгүй орон бөгөөд хамгийн том асуудал нь тээвэрлэлтийн дэд бүтэц сул байгаа ба тус тайланд дурдсанаар Монголд боомтоор ачаа бараа орж ирэх дундаж хугацаа нь 25 өдөр байдаг байна. Монгол Улсад хилийн 24 боомт ажиллаж, 184 орны 5.3 сая зорчигч, 89 орны 5.2 сая тээврийн хэрэгслийг шалган нэвтрүүлж, өмнөх оноос зорчигч 2.6 дахин, тээврийн хэрэгсэл 1.9 дахин өссөн. Чингис хаан, Замын-Үүд, Сүхбаатар, Боршоо боомтуудыг өргөтгөн шинэчилж, хилийн Алтанбулаг, Гашуунсухайт, Цагаандэл-Уул боомтын бүтээн байгуулалтын ажил үргэлжлэн хийгдэж байна.

Шалган нэвтрүүлэх албанд ашиглах “Гэрэгэ-24” системийг хөгжүүлж, “Чингис хаан” олон улсын агаарын боомтод E-Gate цахим гарцыг нэвтрүүлсэн. Хилийн цэргийн 0245 дугаар ангийн “Хүдэн”-гийн заставын хариуцсан хэсэг болон “Боршоо” боомтод 52 км шилэн кабелийг татан, “Боршоо” боомтод 12 ширхэг дулаан мэдрэгч камер суурилуулж, дохиолол, хяналтын системийг ажиллагаанд оруулсан.

Монгол Улсын Засгийн газраас гадаад худалдааг хөнгөвчлөх, экспортын зах зээлийг өргөжүүлэх, хилийн боомтуудын дэд бүтцийг нэмэгдүүлж, ачаа нэвтрүүлэх процессыг хөнгөвчлөх, уул уурхайн бүтээгдэхүүний биржийн тогтолцоог өргөжүүлэх арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлнэ. Импортоор бараа, бүтээгдэхүүн худалдан авахтай холбоотой бүх төрлийн гэрээний бүртгэлийг автоматжуулж, бараа нэвтрэх боомтыг өргөжүүлж, нэг боомт дээр төвлөрсөн ачааллыг бууруулснаар импортын барааны эргэлтийн хурд нэмэгдэхээр байна. Мөн эдийн засгийн идэвхжил өндөр байж завсрын хэрэглээний бүтээгдэхүүний импорт нэмэгдэж, импортын өсөлтөд голлох нөлөөг үзүүлэхээр байна.

Экспортын тээвэрлэлтийг боомтуудаар авч үзвэл, Гашуунсухайт боомтоор 36.7 сая тонн, Шивээхүрэн боомтоор 19.1 сая тонн, Булган боомтоор 2.7 сая тонн бусад боомтоор 9.7 сая тонн ачаа тээвэрлэсэн байна. Экспортын тээвэрлэлтэд уул, уурхайн бүтээгдэхүүний тээвэрлэлт голлож байгаа бөгөөд нүүрсний экспорт 119.2 хувиар, газрын тосны экспорт 51.6 хувиар, зэсийн баяжмалын экспорт 25.2 хувиар тус тус өссөн байна.

ХОЁР. НИЙГМИЙН ХӨГЖИЛ

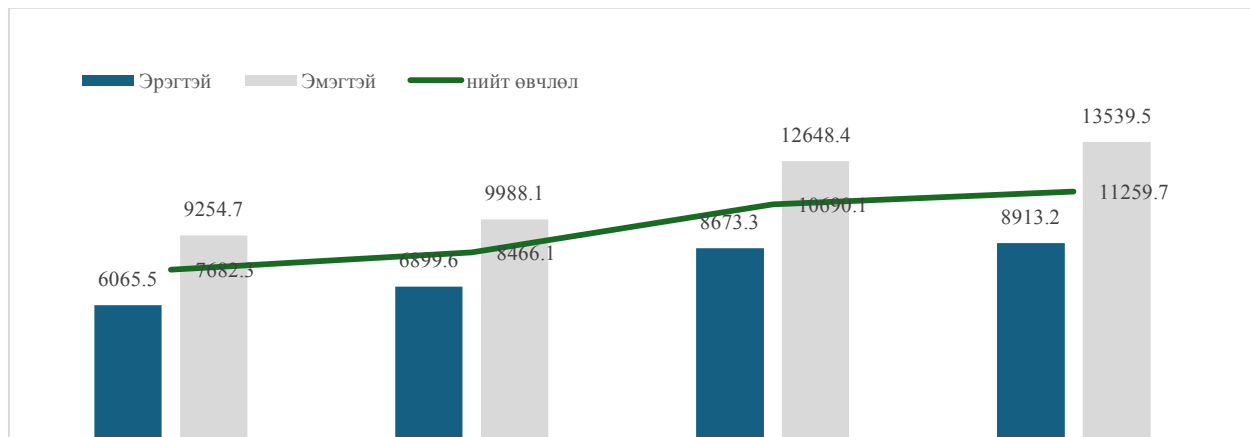
2.1 Эрүүл мэнд

Монгол Улсын хүн амын өвчлөл, нас баралт буурахгүй байна. Монгол улсад сүүлийн 30 жилд урьдчилан сэргийлж, эрт илрүүлэх, эмчлэн эдгэрүүлэх боломжтой, хүн амын зан үйл, нийгмийн хүчин зүйлээс ихээхэн шалтгаалдаг халдварт бус өвчин зонхилж, үүнээс шалтгаалсан нас баралт нэмэгдсээр байна. Халдварт бус өвчний тэргүүлэх шалтгаанд хоол боловсруулах, амьсгал, зүрх судас, шээс бэлгэсийн

тогтолцооны өвчин орж, архаг хэлбэрт шилжин, хожуу үед оношлогдон, өндөр өртөгтэй тусламж, үйлчилгээ авч санхүүгийн өндөр эрсдэл дагуулж байна.

2023 онд улсын хэмжээнд хүн амын өвчлөлийн тохиолдол 3.8 саяд (давхардсан тоогоор) хүрч, 2014 оноос 1,546.1 мянгаар, өмнөх оноос 237.8 мянгаар тус тус нэмэгдсэн байна.

Зураг. 12. Хүн амын нийт өвчлөл, 10,000 хүн амд, хүйсээр

Хүн амын нас баралтын хувьд зүрх судас, хавдар, гэмтэл, хордлого, гаднын шалтгаант нас баралт тэргүүлж байна. Эрэгтэйчүүдийн хувьд зүрх судасны өвчнөөр нас барсан тохиолдол эмэгтэйчүүдтэй харьцуулахад 3 дахин өндөр байна. Харин осол гэмтлээр нас барсан тохиолдол 4 дахин өндөр байгаагийн дийлэнх хувийг архины хордлого, амиа хорлолт, зам тээврийн осол эзэлж байна. Насны хувьд эрэгтэйчүүдийн 50.2 хувь нь ид хөдөлмөрийн насандаа (30-60 нас) нас барж байна.

Нийгмийн эрүүл мэндийн тогтолцоо бүрдээгүй байна. Үндэсний хэмжээнд 5 жил тутам хийгддэг халдварт бус өвчний эрсдэлт хүчин зүйлийн тархалтын судалгаагаар хүн амын дундах тамхины хэрэглээ 24.2 хувь, өөх тосны хэрэглээ 87.2 хувь, давсны хэрэглээ ДЭМБ-аас зөвлөмж буй хэмжээнээс 2 дахин өндөр буюу 10.5 гр, илүүдэл жинтэй хүн амын эзлэх хувь 30.9, хүн амын 18.5 хувь таргалалттай гарсан байна. Өөрөөр хэлбэл хүн амын дунд эрүүл амьдралын хэв маяг, зан үйл хэвшээгүй, иргэдийн эрүүл мэндийн боловсрол хангалтгүй байна.

Хүн амын өвчлөл, нас баралтын тэргүүлэх шалтгаан нь халдварт бус өвчлөл байгаа нь иргэдэд Нийгмийн эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээг чанартай, хүртээмжтэй хүргэх нэгдсэн тогтолцоо, орчин бүрдээгүйтэй холбоотой. Нийслэл, орон нутагт нийгмийн эрүүл мэндийн төвийн бүтэц зохион байгуулалт байгаа ч 70 гаруй хувь нь захиргааны үйл ажиллагаа эрхэлдэг ба бие даасан төвийн үйл ажиллагаа явуулахгүй байна.

Иргэд өвдөхөөсөө өмнө бус өвдсөн хойно эмнэлэгт ханддаг хандлага түгээмэл байсаар байгаа бөгөөд олон улсад нийгмийн эрүүл мэндийн болон анхан шатны суурь тусламж үйлчилгээний хамрагдалт 58 хувьтай байхад манай 19.6 хувьтай байна. Нарийн мэргэжлийн тусламж үйлчилгээний хамрагдалт олон улсад 17.2 хувь байхад манай улсад 40.5 хувь байгаа нь тусламж үйлчилгээний санхүүжилт бүхэлдээ эмнэлэгт суурилсан тусламж үйлчилгээнд зарцуулагдаж байгааг харуулж байна.

Хүн амын эрүүл мэндийн хамралт дэлхийн дунджаас доогуур байна. Тогтвортой хөгжлийн зорилтын 3.8-д заасан эрүүл мэндийн зайлшгүй шаардлагатай тусламж үйлчилгээний хамралтыг нийт 14 үндсэн үзүүлэлтийн дунджаар тооцоолж гаргадаг бөгөөд Монгол улсад эрүүл мэндийн зайлшгүй шаардлагатай тусламж

үйлчилгээний хамралт /2021 оны байдлаар/ 65 хувь байгаа нь дэлхийн дунджаас 3, бүсийн дунджаас 11 хувиар тус тус бага байна.

Эмийн үнэ өндөр, эмийн чанарын хяналт сул байна. Хүн амын өвчлөл, эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний хэрэгцээг даган эрүүл мэндээс үүдэлтэй зардал жил ирэх тусам нэмэгдэж байна. ДЭМБ-аас хүн эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ авахад хувь хүний хармаанаасаа төлөх төлбөрийн хэмжээ 25 хувиас хэтрэхгүй байх нь оновчтой болохыг улс орнуудад зөвлөдөг. Тэгвэл энэ үзүүлэлт манай орны хувьд 35.4 хувь байна. (Эрүүл мэндийн үндэсний тооцоо 2016-2021 он, ЭМХТ)

Эрүүл мэндээс үүдэлтэй санхүүгийн эрсдэлд өртөх үзэгдэл хүн амын хамгийн ядуу болон хамгийн чинээлэг бүлгийн аль алинд тохиолддог учир Бүх нийтийн эрүүл мэндийн хамралтад хүрэхээр зорьж байгаа манай орны хувьд эмийн үнийг бууруулах, эмийн үнэд зохицуулалт хийх асуудал тулгамдсан асуудал болж байна.

Хөдөө орон нутагт эмнэлгийн мэргэжилтэн дутагдалтай, нийгмийн баталгаа хангалтгүй байна. Эрүүл мэндийн салбарт ажиллаж байгаа 63 мянган ажиллагсдын 13,900 гаруй их эмч 13,400 гаруй сувилагч ажиллаж байна. Өөрөөр хэлбэл эмч, сувилагчийн харьцаа улсын хэмжээнд 1:1 байна гэсэн үг. Гэтэл энэ үзүүлэлт олон улсад 1 их эмчид дор хаяж 3 сувилагч ногдож байж эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээ хүртээмжтэй байна гэж үздэг.

Нийт ажиллагсдын 82 хувийг эмэгтэйчүүд эзэлдэг. Эрүүл мэндийн ажилтны нийгмийн баталгааны чиглэлээр 2022 онд хийгдсэн судалгааны дүнгээр Улаанбаатар хотод амьдарч байгаа эрүүл мэндийн ажилтны 45.1 хувь, аймгийн төвийн хувьд 49.1 хувь нь гэр болон хашаа байшинд амьдарч, нийт ажилчдын 89 хувь нь “зээлтэй” гэсэн судалгааны дүн гарсан байна.

Эрүүл мэндийн салбарын цахим шилжилт удаашралтай байна. Дэлхийн банкны дэмжлэгтэй “Цахим эрүүл мэнд” төсөл 2016 оноос тус салбарт хэрэгжсэн хэдий ч “Эрүүл мэндийн өгөгдөл солилцооны платформ” ННЕР нэвтрүүлэх үйл ажиллагаа төслийн санхүүжилт зогссонтой холбоотойгоор хэрэгжих боломжгүй нөхцөл байдал үүсээд байна.

Үүний улмаас эрүүл мэндийн салбарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа 4,000 гаруй эрүүл мэндийн байгууллагын ашиглаж байгаа 37 төрлийн программ хангамж хоорондоо мэдээллээ солилцох боломжгүй нөхцөл байдал үүсэж байна.

УИХ-аар батлагдаж 2022 оны 05 дугаар сарын 1-ний өдрөөс хэрэгжиж байгаа Кибер аюулгүй байдлын тухай хуульд заасан Онц чухал мэдээллийн дэд бүтэцтэй байгууллагын жагсаалтад эрүүл мэндийн салбарын лавлагаа шатлалын тусламж үйлчилгээ үзүүлж байгаа 58 эрүүл мэндийн байгууллага орсон.

Нэг талаас хувь хүний эрүүл мэндийн нууцлалын асуудалтай холбогдох мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах, нөгөө талаас Дэлхийн Тогтвортой хөгжлийн зорилтод дэвшүүлсэн эрүүл мэндийн статистик мэдээллийг нотолгоонд суурилсан үнэн зөв гаргах, эрүүл мэндийн салбарт ашиглаж байгаа программ хангамжийн мэдээлэл солилцооны шуурхай байдлыг хангах, хөгжүүлэлтийг тогтмол хийх, хяналт тавих зорилтыг хэрэгжүүлэх хэрэгцээ шаардлага бий болж байна.

Сумдын эмнэлгүүдийн ариун цэврийн байгууламж хангалтгүй байна.

“Эрүүл мэндийн байгууллагын орчны эрүүл мэндийн үзүүлэлтүүд 2019 оны судалгаа”-аар нийт сумын эрүүл мэндийн төвийн 19 хувь нь төвлөрсөн усан хангамжийн системд холбогдсон бол 81 хувь нь хэсгийн усан хангамжийн системтэй байна.

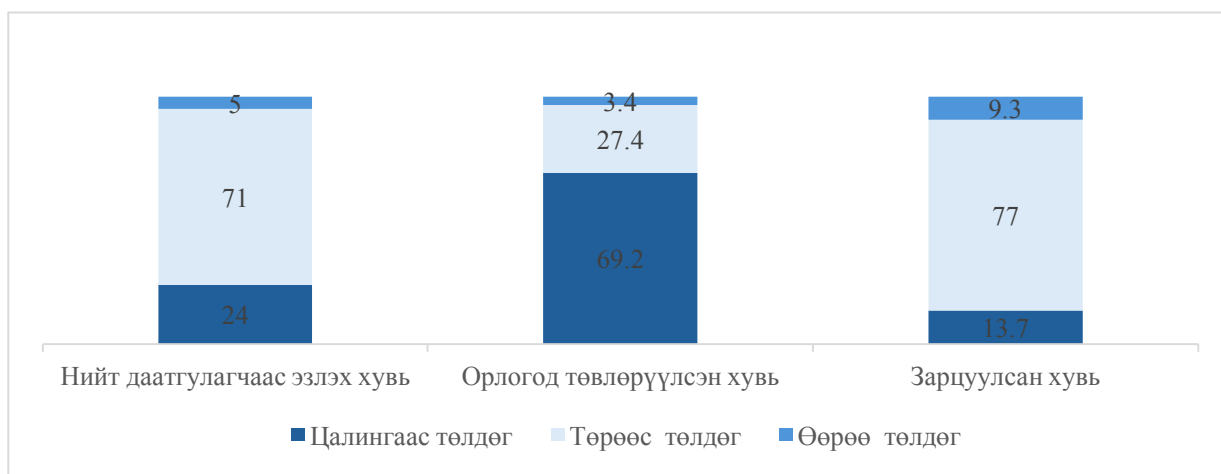
Нийт сумын эрүүл мэндийн төвийн 71 хувь нь гадна байрлах АЦБ (ариун цэврийн байгууламж)-тай, 11 хувь нь дотор байрлах ариун цэврийн өрөөтэй, 18 хувь нь

хоёуланд нь ашиглаж байна. Үүнээс гадна байрлах АЦБ-тай сумын эрүүл мэндийн төвийн 43 хувь нь амбулаториор үйлчлүүлэгчдэд зориулсан тусдаа АЦБ-гүй, 52 хувь нь ажилчдад зориулсан тусдаа АЦБ-гүй байна.

Эрүүл мэндийн даатгалын шимтгэлийн орлого, зарлагын түвшин тэнцвэргүй байна.

Ажил олгогчийн орлогоос шимтгэл төлж буй даатгуулагч нь 2023 оны байдлаар нийт даатгуулагчийн 24 хувийг эзэлж байгаа бөгөөд даатгалын сангийн орлогын 69.2 хувийг бүрдүүлж, сангийн зардлыг 13.7 хувийг хүртсэн байна. Гэтэл төр хариуцах иргэд нь нийт даатгуулагчийн 71 хувийг эзэлж, даатгалын сангийн орлогын 27.4 хувийг бүрдүүлж, сангийн зардлын 77 хувийг хэрэглэж байна.

Зураг 13. Эрүүл мэндийн даатгалын сангийн орлого, зарлага, нийт даатгуулагчаас эзлэх хувь

Төрөөс олгож буй шимтгэлийн орлого болон эрүүл мэндийн даатгалын сангаас зарцуулж буй зардлын гүйцэтгэлийг харьцуулан үзвэл 2023 онд тэтгэврээс өөр мөнгөн орлогогүй иргэд 82.1 тэрбум төгрөгийн орлогыг, 678.4 тэрбум төгрөгийн тусламж, үйлчилгээг зардлын гүйцэтгэлтэй байгаа бөгөөд зардал нь бүрдүүлж буй орлогоос 8.3 дахин их байна.

Бусад даатгуулагч болох хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч иргэн, малчин, их, дээд сургууль, коллеж, мэргэжлийн сургалт-үйлдвэрлэлийн төвийн суралцагчийн эрүүл мэндийн даатгалын шимтгэлийн орлого болон тусламж, үйлчилгээний зардлын гүйцэтгэлийг харьцуулан үзвэл 2023 онд хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч иргэдийн шимтгэлийн орлого 21.9 тэрбум төгрөг, 100.1 тэрбум төгрөгийн тусламж, үйлчилгээг зардлын гүйцэтгэлтэй байгаа бөгөөд зардал нь бүрдүүлж буй орлогоос 4.6 дахин их байна.

Ажил олгогч, даатгуулагчийн төлөх шимтгэлийн орлого болон тусламж, үйлчилгээний зардлын гүйцэтгэлийг харьцуулан үзвэл 2023 онд 616.1 тэрбум төгрөг шимтгэлийн орлогыг бүрдүүлсэн бөгөөд 192.2 тэрбум төгрөгийн тусламж, үйлчилгээг зардлын гүйцэтгэлтэй байна.

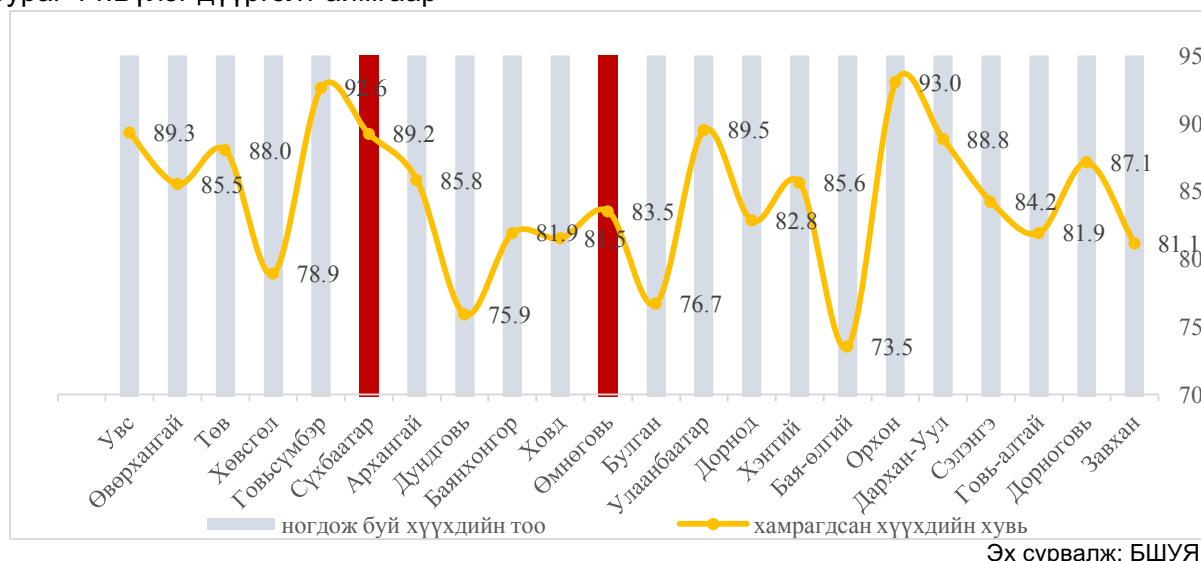
2.2 Боловсрол

Сургуулийн өмнөх боловсролын хүртээмж муу байна. 2023-2024 оны хичээлийн жилд төрийн өмчийн цэцэрлэг 25-р нэмэгдсэн боловч хувийн хэвшлийн цэцэрлэгийн тоо 28-аар буурч улсын хэмжээнд нийт цэцэрлэгийн 80% нь тогтоосон нормативаас хэтэрсэн үзүүлэлттэй байна.

Хувийн хэвшлийн цэцэрлэгийн тоо буурах болсон гол шалтгаан нь төрийн өмчийн цэцэрлэгийн нэг хүүхдэд ногдох м2 5.6 байсныг 4 болгосон, цэцэрлэгийн түрээсийн

байр нэмэгдүүлсэн, орон нутагт явуулын багшийн үйлчилгээг бий болгож байгаа зэрэг нь хувийн хэвшлийн цэцэрлэгийг сонгогчдын тоог бууруулж байгаа бөгөөд зарим хувийн хэвшлийн цэцэрлэг үйл ажиллагаагаа зогсооход хүрсэн байна.

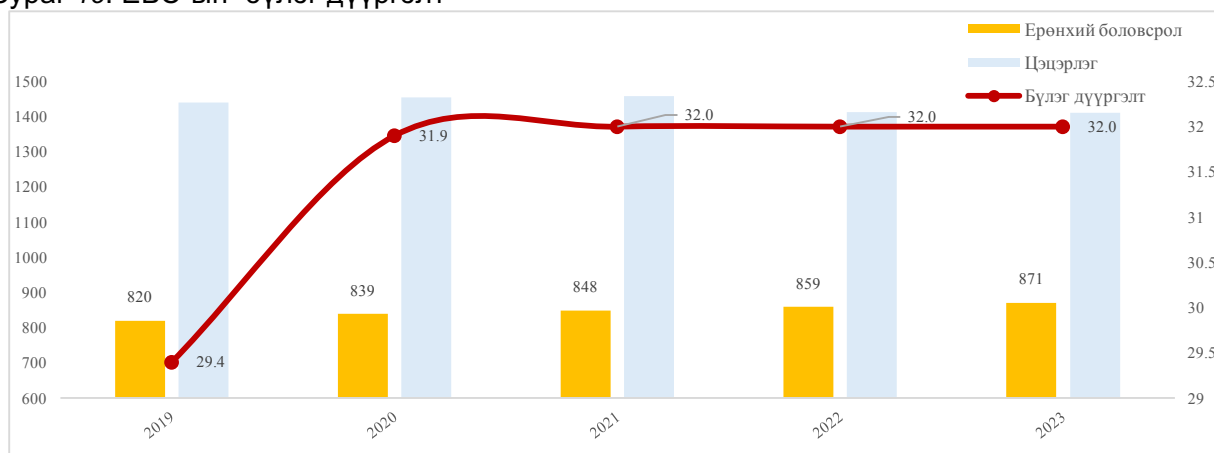
Зураг 14.Бүлэг дүүргэлт аймгаар

Ерөнхий боловсролын сургуулийн тоо жил тутам өсөж байгаа ч бүлэг дүүргэлт норматив хэмжээнээс хэтэрсэн хэвээр байна. Улсын хэмжээнд 2023-2024 оны хичээлийн жилд 871 сургууль үйл ажиллагаа явуулж байгаа нь өмнөх онотой харьцуулахад 1.4 хувиар өссөн үзүүлэлт боловч нийт сургуулийн бүлэг дүүргэлт стандарт түвшнээс хэтэрсэн хэвээр буюу нэг багшид ногдох хүүхдийн тоо 20.9 байна. Нэг багшид ногдох хүүхдийн тоо өндөр байгаагаас шалтгаалан багш хүүхэд бүрд хүрч ажиллаж чадахгүй байна. Энэ нь боловсролын чанарт сөргөөр нөлөөлөх бас нэгэн гол үзүүлэлт юм.

Өмнөх онд 3 ээлжээр хичээллэх эрсдэлтэй 68 сургууль байснаас сургалтын орчинд тохирсон барилга түрээслэх, боловсролын салбарын хөрөнгө оруулалтын ажлыг эрчимжүүлэх зэрэг арга хэмжээ авч ажиллан 2023-2024 оны хичээлийн жилд 8 сургуулийн 64 бүлэгт 2,418 хүүхэд гурван ээлжээр хичээллэж байна.

Зураг 15. ЕБС-ын бүлэг дүүргэлт

Эх сурвалж: БШУ-ны салбарын статистик 2022/2023

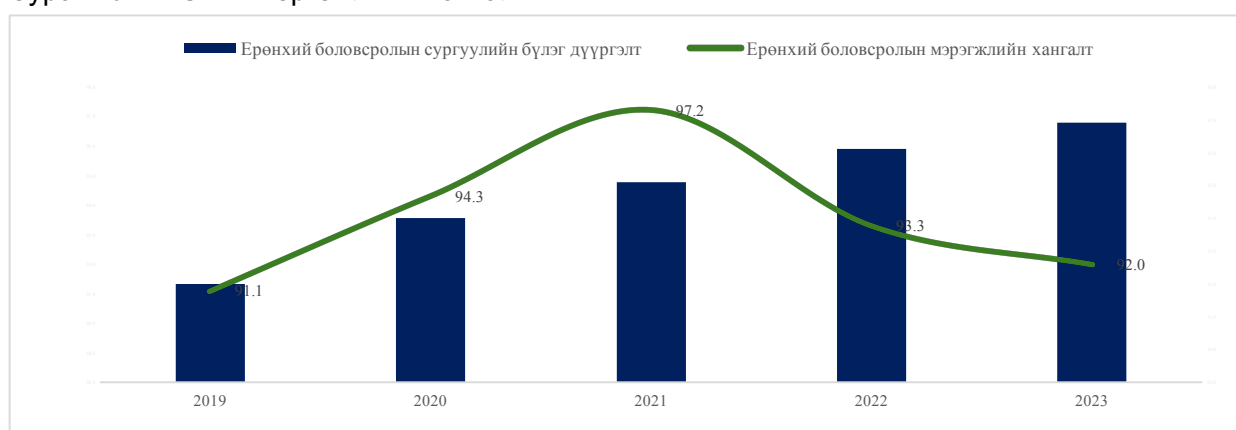
Боловсролын салбарт чадварлаг хүний нөөц дутмаг байна. Боловсролын салбарын хүний нөөцийн жил ирэх тутам буурч байна. 2023-2024 оны хичээлийн жилд багшийн хангалт 93.3-92 хувьд хүрсэн нь 1.3 хувиар буурсан үзүүлэлт юм.

Багшийн ажиллах цаг урт, үнэлэмж, цалин хөлс муу зэргээс шалтгаалан багш мэргэжлийг эзэмшигчид болон, багш мэргэжлийг сонгон суралцагчдын тоо буурч байна. Тухайлбал 2019 оноос хойш багшийн цалин нийт 5 удаа нэмэгдэж дундаж цалин хөлс 1,465.4 мянгад хүрсэн боловч энэ нь улсын дундаж цалин хөлсөнд хүрэхгүй хэвээр байна.

Цаашид багшийн ажлын чанар, сургалтын үр дүнг үнэлж, багшийн мэргэжлийн хөгжлийн хэрэгцээг тодорхойлох, өөрийн үйл ажиллагааны гүйцэтгэлээ удирдах, хариуцлагатай хандах соёлыг төлөвшүүлэх, улмаар сургалтын чанарыг сайжруулах зорилгоор “Багшийн гүйцэтгэлийн үнэлгээг” зохион байгуулж байгаа ба 2022-2023 оны хичээлийн жилд нийслэлийн хэмжээнд гүйцэтгэлийн үнэлгээнд 10,675 багш хамрагдаж улсын дундаж үзүүлэлт 51.6, нийслэлийн дундаж 53.4 хувьтай үнэлэгдсэн байна.

Багш мэргэжилтнүүдийн мэргэжлээрээ ажиллахгүй байгаа болон ажлаасаа гарсан шалтгааны 60.4 хувийг өөрийн хүсэлтээр, 39.6 хувийг эрүүл мэндийн шалтгаан, өөр албан тушаалд томилогдсон, тэтгэвэрт гарсан гэх мэт шалтгаанууд эзэлж байна.

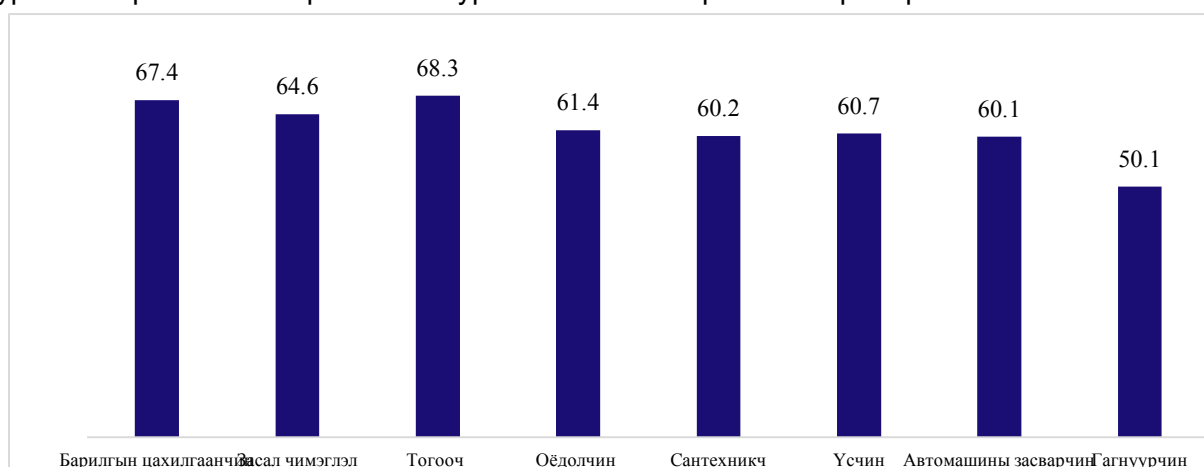
Зураг 16. ЕБС-ын мэргэжлийн хангалт

Эх сурвалж: БШУ-ны салбарын статистик 2022/2023

Мэргэжлийн болон техникийн боловсрол сургалтын чанар хүртээмж муу байна. Мэргэжлийн боловсролын салбарын хөдөлмөрийн зах зээл дээр эрэлт ихтэй 8 мэргэжлийн хөтөлбөрийг сонгон чанарын үнэлгээ хийхэд улсын дундаж 66.6 хувьтай буюу дунд түвшинд хүрэхгүй байгаа нь сургалтын чанар муу байгааг илтгэж байгаа буюу хөдөлмөрийн зах зээл дээр нийт 70.9 мянган ажилгүй иргэд байгаагийн 3 хүн тутмын 1 нь техникийн болон мэргэжлийн боловсролтой байна.

Зураг 17. Эрэлттэй 8 мэргэжлийн сургалтын хөтөлбөрийн чанарын үнэлгээ

Эх сурвалж: БШУ-ны салбарын статистик 2022/2023

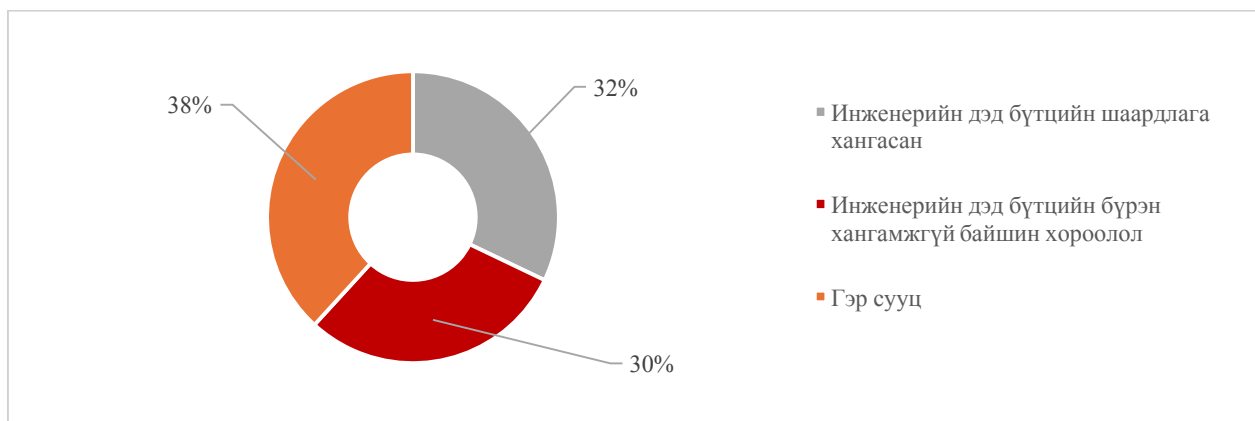
Тусгай хэрэгцээт цэцэрлэг, сургуулийн хүртээмж муу байгаагаас ХБХ бүрэн хамрагдаж чадахгүй байна. Улсын хэмжээнд тусгай хэрэгцээт хүүхдэд зориулагдсан орчинтой сургууль, цэцэрлэгийн хүртээмж дутмаг байгаа буюу стандарт орчин, нөхцөлөөр хангагдсан 10 цэцэрлэг, 6 сургууль үйл ажиллагаа явуулж байгаа бол Улсын хэмжээнд ерөнхий боловсролын 871 сургууль үйл ажиллагаа явуулж байгаагийн 110 сургууль нь ХБХ зориулагдсан орчин нөхцөлөөр хангагдсан байна.

Хөгжлийн бэрхшээлтэй 0-5 насны нийт 1,930 хүүхдээс 1,498 хүүхэд нь тусгай хэрэгцээт цэцэрлэгт, 6-17 насны 9,500 хүүхдээс 5,653 хүүхэд нь тусгай хэрэгцээт сургуульд тус тус хамрагдсан байгаа буюу цэцэрлэг, сургуулийн хүртээмж муугаас ХБХ бүрэн хамрагдаж чадахгүй байна.

2.3 Барилга

Нийт өрхийн 62 хувь нь инженерийн дэд бүтцийн бүрэн хангамжгүй байшин хороолол болон гэр сууцанд амьдарч байна. 2022 оны байдлаар манай улсын нийт 941.4 мянган өрхийн 32.1 хувь буюу 302.2 мянган өрх нь инженерийн дэд бүтцийн шаардлага хангасан орон сууцанд амьдардаг бол 29.7 хувь буюу 279.6 мянган өрх нь инженерийн дэд бүтцийн бүрэн хангамжгүй байшин хороололд, 38.2 хувь буюу 359.7 мянга нь гэр сууцанд тус тус амьдарч байна.

Зураг 18. Зураг. Орон сууцны төрөл (нийт өрхөд эзлэх хувиар)

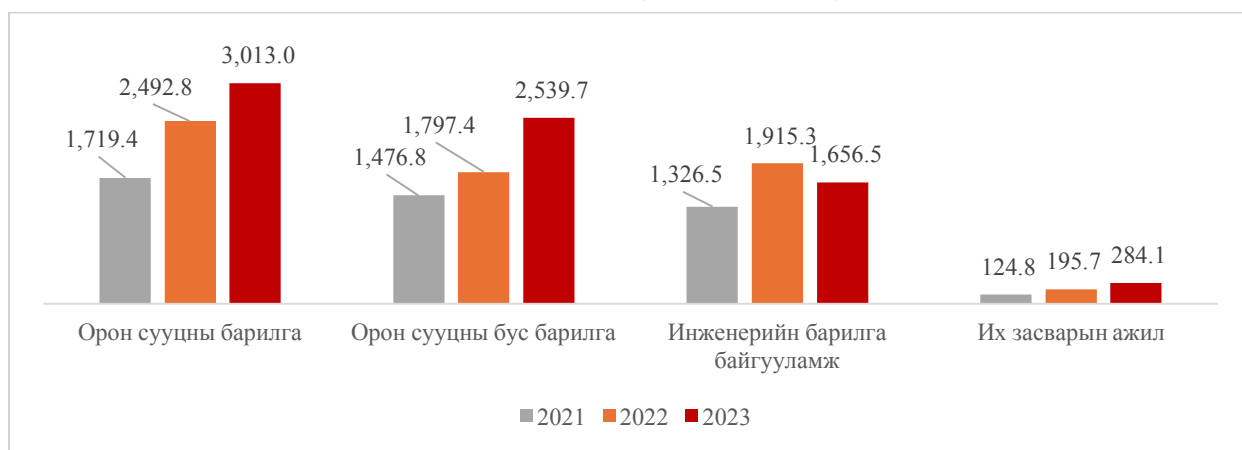

Эх сурвалж: Барилга, хот байгуулалтын яам

2023 оны эхний 3 улирлын байдлаар Монгол Улсын хэмжээнд нийт 11,346 айлын орон сууц ашиглалтад орсон бол үүний 83 хувь нь нийслэл хотод ашиглалтад орсон байна. Ипотекийн зээлээр хөтөлбөр эхэлснээс хойш 2023 оны жилийн эцсийн байдлаар Засгийн газар, Монгол банк, арилжааны банкуудын эх үүсвэрээр нийт 114.8 мянган иргэнд хөнгөлөлттэй хүүтэй орон сууцны зээлийг олгоод байна.

Инженерийн бүрэн хангамжтай орон сууцанд амьдардаг өрхийн тоог нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. 2023 оны жилийн эцсийн байдлаар барилга угсралт, их засварын ажлын 40.2 хувийг орон сууцны барилга, 33.9 хувийг орон сууцны бус барилга, 22.1 хувийг инженерийн барилга, байгууламж, 3.8 хувийг их засварын ажил тус тус эзэлж байна. Өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад орон сууцны барилга 20.86 хувиар, орон сууцны бус барилгынх 41.30 хувиар, их засварын ажил 45.17 хувиар тус тус өссөн үзүүлэлттэй байгаа бол инженерийн барилга байгууламж 13.51 хувиар буурсан үзүүлэлттэй байна.

Зураг 19. Барилга угсралт, их засварын ажил (тэрбум төгрөг)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Барилгын салбарын хүлэмжийн хийн ялгаруулалт өндөр байна. Барилгын салбар нь дэлхийн нийт ДНБ-ний 13 хувь, хүлэмжийн хийн ялгаруулалтын 23 хувийг эзэлдэг ба материалын урсгалын 30-40 хувь нь энэ салбарт ногддог байна.

Ногоон барилга нь хүрээлэн буй орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах, цаг уур, эрчим хүч, усны хэмнэлттэй, байгаль орчинд ээлтэй барилга байгууламж бөгөөд байгалийн үнэт баялгийг хадгалж, амьдралын чанарыг сайжруулж, эрүүл мэнд, хүрээлэн буй орчинд сөрөг нөлөөгүй, барилгын материал ашигласан, дулааны алдагдал бага байх хийцтэй, хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах, сэргээгдэх эрчим хүчээр шийдсэн, цас, борооны усыг хуримтлуулж дахин ашиглах технологитой байх шаардлагатай байна.

Шинжилгээгээр ундны усны эрүүл ахуй, чанар, аюулгүй байдал шаардлага хангахгүй байна. Хот, суурины ус хангамж, ариутгах татуургын ашиглалт үйлчилгээг зохицуулах зөвлөлөөс /тухайн үеийн нэрээр/ Монголын Шинжлэх ухааны академи, Шинжлэх ухааны академийн Газарзүй-Геоэкологийн хүрээлэн, Химийн хүрээлэнтэй хамтран хийсэн Монгол Улсын ундны усны чанарын судалгааг 21 аймгийн 330 сум, Улаанбаатар хотын 9 дүүрэг, 128 төмөр замын зөрлөг, бусад суурин газрын ус түгээх байр, гүний худаг болон төвлөрсөн шугам сүлжээний 3,582 цэгээс сорьц авч 88 үзүүлэлтээр усны чанарыг тодорхойлсон. Шинжилгээний дүнгээр 1,367 сорьц ундны усны эрүүл ахуй, чанар, аюулгүй байдлын шаардлага хангаагүй байна.

Улсын хэмжээнд 330 сум, 21 тосгон, 128 төмөр замын зөрлөгт хүн амын суурьшил үүсэж, эдгээр суурин газруудад бохир ус цэвэрлэх байгууламж байх шаардлагатай бөгөөд 2023 оны жилийн эцсийн байдлаар 85 төв, суурин газар бохир ус цэвэрлэх байгууламжтай бөгөөд эдгээрээс 24 цэвэрлэх байгууламж нь ашиглалтын шаардлага хангахгүй болсон байна. Мөн шинээр баригдаж байгаа болон ашиглалтад хүлээж аваагүй 23 цэвэрлэх байгууламж байна.

Улс орны санхүү, эдийн засгийн хүндрэлтэй нөхцөл, байдлаас шалтгаалан хот, суурин газрын ус хангамж, ариутгах татуургын барилга байгууламж, инженерийн шугам сүлжээг шинэчлэх, шинээр барих санхүүгийн эх үүсвэр дутагдах хандлагатай байна.

Орон сууцны тухай хуульд заасан нэр томьёо, ойлголт нь бусад хуулийн нэр томьёо, ойлголттой зөрчилтэй байгаа тул сууц өмчлөгчдийн холбооны чиг үүргийн давхардлыг арилгах шаардлагатай байна. 2022 оны байдлаар улсын хэмжээнд нийтийн зориулалттай орон сууцны барилгуудын ашиглалт, засвар үйлчилгээг нийт 1638 сууц өмчлөгчдийн холбоо, 129 мэргэжлийн байгууллага

хариуцан ажиллаж байна. Цаашид орон сууцны барилгын дундын өмчлөлийн инженерийн шугам сүлжээний ашиглалт, засвар үйлчилгээг тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч байгууллагад хариуцуулан орон сууцны ашиглалтын байгууллагуудын үйл ажиллагааны хүрээ, эрх, үүргийг шинээр тодорхойлон, сууц өмчлөгчдийн холбооны чиг үүргийн давхардал, хийдлийг арилгаснаар орон сууцны барилгын ашиглалтын хэвийн үйл ажиллагааг хангах чухал ач холбогдолтой.

2.4 Хөдөлмөр эрхлэлт

Ажиллах хүчний оролцоо дэлхийн дунджаас доогуур, хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт хангагдахгүй байна. Ажиллах хүчний оролцоо 2023 онд 57.6 хувь байгаа нь (өмнөх оноос 1.0 хувиар буурсан) дэлхийн дунджаас 3.2 хувиар доогуур (Дэлхийн дундаж 60.8 хувь, эрэгтэй 77.1 эмэгтэйчүүд 48.6) байна. Монгол улсад ажиллах хүчний оролцооны түвшин эрэгтэйчүүд 66.3 хувь, эмэгтэйчүүд 50.6 хувь, 15.7 хувийн зөрүүтэй байна. Эмэгтэйчүүдийн ажиллах хүчний оролцоо буурч буй шалтгааны 58 хувийг жирэмсэн, хүүхэд болон өвчтэй, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүн, өндөр настан асарч байгаа буюу асрахуйн шалтгаануудаар тайлбарлагдаж, ажиллах хүчнээс гадуурх хүн амын тоо нэмэгдсээр байна.

Сүүлийн арван жилийн байдлаар ажлын байрны эрэлт жилд дунджаар 1.2 хувиар өссөн бөгөөд жил бүр 11.2 мянган ажлын байр шинээр бий болсон. Нөгөө талаас, мөн хугацаанд хөдөлмөрийн нийлүүлэлт өссөн хандлагатай буюу жилийн дундаж өсөлт 1.2 хувь байсан. Хэдий эрэлт, нийлүүлэлт адил өссөн ч, нийцтэй байдлыг задлан үзвэл хөдөлмөрийн зах зээл дээрх ажилгүй иргэдийн тоо нэмэгдсэн байна.

Хүснэгт 4. Хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, нийлүүлэлт

Үзүүлэлт	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Нэг. Хөдөлмөрийн зах зээлийн нийлүүлэлт								
1.1 Ажиллах хүчний хэмжээ	1,206.6	1,243.9	1,275.7	1,357.4	1,358.6	1,273.9	1,250.6	1,225.3
1.2 Нийт нийлүүлэлт	1,206.6	1,243.9	1,275.7	1,357.4	1,358.6	1,273.9	1,250.6	1,225.3
Хоёр.Хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт								
2.1. Хөдөлмөр эрхлэлт	1,110.7	1,151.2	1,147.8	1,238.3	1,253.0	1,146.2	1,163.0	1,125.5
2.2 Нийт эрэлт	1,110.7	1,151.2	1,147.8	1,238.3	1,253.0	1,146.2	1,163.0	1,125.5
Гурав.Хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт								
3.1. Ажилгүй иргэд	95.9	92.7	127.8	119.1	105.6	127.7	87.6	99.7
3.2. Ажиллах хүчний илүүдэл	95.9	92.7	127.8	119.1	105.6	127.7	87.6	99.7

Эх сурвалж: Монгол Улсын хөдөлмөрийн зах зээлийн өнөөгийн болон ирээдүйн ажлын байрны эрэлт, нийлүүлэлтийг тодорхойлох нь, 2021 он

Хөдөлмөрийн зах зээл дээр ажиллах хүчний илүүдэлтэй ч сул ажлын байрны захиалга байсаар байгаа нь ажиллах хүчний боловсрол, мэдлэг, ур чадвар, цалин болон бусад хүчин зүйлсээс хамаарсан нийлүүлэлтийн илүүдэл бий болсныг илтгэж байна. Эрэлт нийлүүлэлтийн нийцгүй байдлыг мэргэжилд тохирох ажил олдохгүй 12.9 хувь, мэргэжил, дадлага туршлага байхгүй 9.4 хувь, ажил олгогчийн зүгээс тавьсан шаардлагад нийцэхгүй 3.9 хувь зэрэг шалтгаан үүсгэж байна. Иймд мэргэжлийн болон дээд боловсролын төгсөгч зах зээлийн хэрэгцээ, шаардлагыг хангахгүй, ирээдүйн хэтийн хөгжлийн чиг хандлагатай уялдахгүй байгааг харуулж байна.

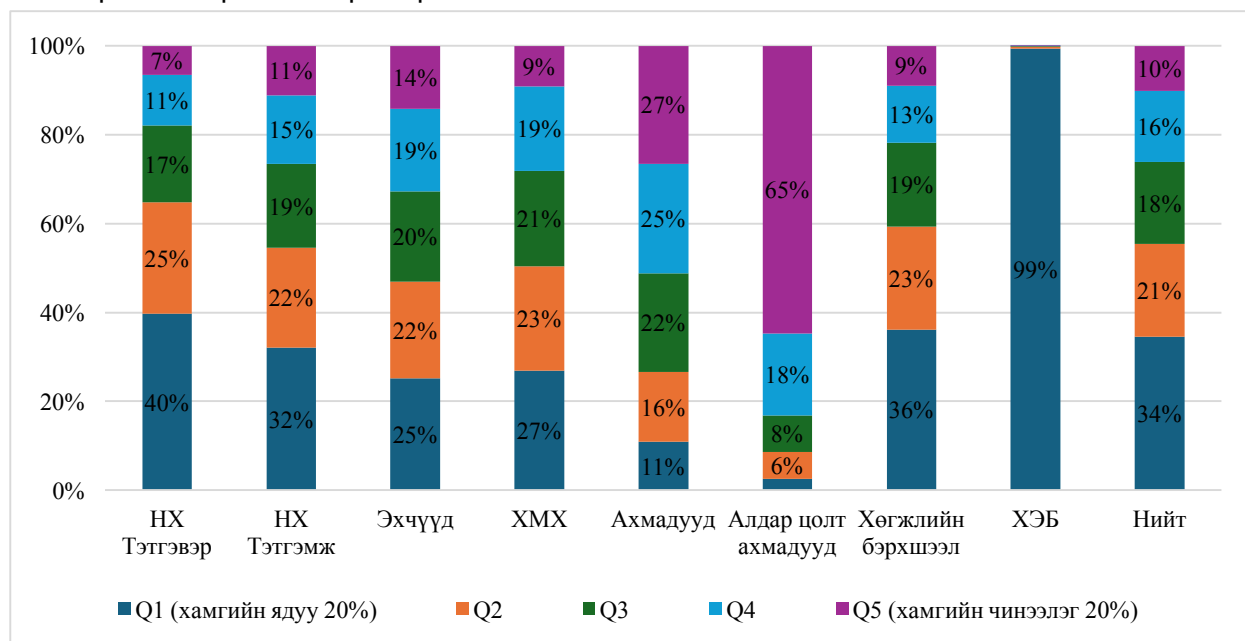
Халамжийн үйлчилгээг оновчтой болгох шаардлагатай. Монгол улсын халамжийн бодлогын дийлэнх (99%) нь бэлэн мөнгө тараах хөтөлбөрүүд бөгөөд өрх иргэдийг чадавхжуулах, сургах, зөвлөх, дэмжих нийгмийн ажлын мэргэжлийн үйлчилгээг хүргэх эрх зүйн зохицуулалт хангалтгүй байгаагаас шалтгаалан нийгмийн халамжийн нийт санхүүжилтийн 1 орчим хувийг энэ арга хэмжээнд зарцуулж байна. Тэдгээр бэлэн мөнгөний хөтөлбөр, арга хэмжээнүүд ядуурлыг бууруулахад чиглэгдэж буй боловч эдийн засгийн өсөлтийг дагаж ядуурлын хамрах хүрээ дорвитой буурахгүй байна.

Халамжийн зардлын 68.3 хувийг нийтлэг мөнгөн тусламж хэлбэрээр олгож 31.7 хувийг эмзэг буюу зорилтот бүлэгт зарцуулж байна.

Монгол Улсын нийгмийн халамжийн хөтөлбөрүүдийн зорилтот бүлэгт чиглэсэн байдлыг 2018 оны тоон мэдээлэлд үндэслэн судалсан бөгөөд судалгаагаар хүнсний эрхийн бичгийн хөтөлбөр зорилтот бүлэгт хамгийн их чиглэсэн хөтөлбөр байна. Үүний 99 хувь нь хүн амын амьжиргааны түвшин хамгийн бага 20 хувьд хуваарилагдаж байна. Харин эсрэгээр Алдар цолтон ахмад настанд чиглэсэн хөтөлбөр хамгийн зорилтот бүлэгт чиглэгдээгүй хөтөлбөр бөгөөд нийт зардлын 65 хувь нь хүн амын амьжиргааны түвшин хамгийн өндөртэй 20 хувьд хуваарилагдаж байна.

Бусад хөтөлбөрүүдийн хувьд орлого багатай иргэдэд хуваарилагдаж буй зардлын хэмжээ нь харьцангуй өндөр орлоготой иргэдэд хуваарилагдаж буй зардлаас бага зэрэг өндөр боловч хангалттай хэмжээнд зорилтот бүлэгт чиглэгдэж чадаагүй байна.

Зураг 20. Нийгмийн халамжийн хөтөлбөрүүдийн зардлын хуваарилалт, халамж хүртэгчдийн амьжиргааны түвшний бүлгээр

Эх сурвалж: (Эрдэм Партнерс, 2019)

2.5 Нийгмийн баталгаа

Ядуурал нэмэгдэх эрсдэлтэй байна. Үндэсний статистикийн хорооноос 2 жил тутамд ядуурлын түвшнийг тооцдог. 2022 оны байдлаар ядуурлын түвшин 27.1 хувь байна. Ядуурлын шугамаас доогуур хэрэглээтэй 914.2 мянган хүн байгаа бөгөөд ядууралд өртөхөд ойрхон 346.4 мянган хүн ам байгаа нь ядуурал 10.3 хувиар нэмэгдэх эрсдэлтэй байна. Ядуурлын шугамыг 2022 оноос шинэчлэн 418,090 төгрөгөөр тогтоосон. 2010 онд 92,220 төгрөг (өрхийн сарын үндсэн хэрэгцээг хангах амьжиргааны хамгийн бага зардал) байсан.

Нийгмийн даатгалын тогтолцоог сайжруулах шаардлагатай байна. Нийгмийн даатгалын тухай хууль 1994 онд батлагдсан бөгөөд үүнээс хойш 28 жилийн хугацаанд орсон 30 гаруй удаагийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр нийгмийн даатгалын хамрах хүрээг өргөтгөх, үйлчилгээний нэр төрлийг нэмэгдүүлэх, ажил олгогч, даатгуулагчийн шимтгэлийн хувь хэмжээг өөрчлөх, тэтгэврийн нас нэмэгдүүлэх, нийгмийн даатгалын удирдлагын тогтолцоог боловсронгуй болгох зэрэг тэтгэвэр авагч, даатгуулагчийн эрх ашигт нийцсэн олон арга хэмжээг хуульчлан хэрэгжүүлсэн. Нийгмийн даатгалын сангийн орлого 2023 онд 4.2 их наяд болж 2022 оныхоос 900 тэрбумаар өсч (102.4 хувь), зарлага 4.0 их наяд болж 630 тэрбумаар нэмэгдсэн (97.0 хувь) байна. Улсын хэмжээнд 2023 онд 58.2 мянган аж ахуй нэгж, байгууллага шимтгэл төлж нийгмийн даатгалын сангаас давхардсан тоогоор 748.4 мянган иргэнд тэтгэвэр, тэтгэмж, төлбөр олгосон байна.

Өнөөдрийн байдлаар 10 даатгуулагчид ногдох тэтгэвэр авагчийн тооны харьцаа 5 байгаа бөгөөд 2025 оноос эхлэн хүн ам зүйн цонх үе хаагдаж, дундаж наслалт нэмэгдсэнээр нийт хүн амд эзлэх тэтгэвэр авагчдын тоо өсөж 2030 онд 7, цаашид 10 тэтгэвэр авагч болохоор байгаа юм.

2.6 Хөдөө аж ахуй

ХАА-н салбарын хөдөлмөрийн бүтээмж улсын дунджаас 40 хувиар доогуур, шинэ технологийн нэвтрэлт муу байна. Хөдөө аж ахуйн салбарт төрийн оролцоо өндөр байна. Түүхий эд бэлтгэн нийлүүлэгч буюу малчин, тариаланчдад арьс шир, улаан буудай, нөөцийн мах, сүү, ноос, ноолуур гэх мэт гарцад нь суурилсан дэмжлэг, татаас олгож байна. Энэ нь салбарын зах зээлийн тогтвортой хөгжилд гажуудал үүсгэж, хохирол учруулж байна.

Иймд тус салбарын Хөдөө аж ахуйн салбар дахь төрийн оролцоог хязгаарлаж, татаас, дэмжлэгийг боловсруулах шатны үйлдвэрлэл рүү чиглүүлэн, илүү оновчтой байдлаар шийдвэрлэх нь зүйтэй.

Газар тариалангийн салбарын хөгжил сул байна. Монгол улс нийтдээ 1,050.0 мянган га тариалангийн эргэлтийн талбайтай бөгөөд өнөөдрийн байдлаар нийт 22.3 мянган иргэн, аж ахуйн нэгж үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс жимсгэнийн тариалан эрхэлж байна. Манай улсад 2023 оны эцэст нийт 983.5 мянган өрх бүртгэгдсэний 17.7 мянган өрх буюу 1.8 хувь нь тариалан эрхэлсэн өрх байна. Газар тариалан эрхэлсэн өрхийн тоо өмнөх оноос 55 өрх буюу 0.3 хувиар буурсан байна.

Газар тариалан эрхэлсэн аж ахуйн нэгж, байгууллагын тоо 2023 онд 1,553 болж, өмнөх оноос 37 буюу 2.3 хувиар буурсан байна.

Хүснэгт 5. Газар тариалан эрхэлсэн өрх, аж ахуй нэгж байгууллага

	2015	2019	2022	2023	Өөрчлөлт 2023/22	
					Дүн	Хувь
Өрх	18,348	14,678	17,738	17,683	-55	-0.3
ААНБ	1,395	1,401	1,590	1,553	-37	-2.3

Газар тариалан нь хөдөө аж ахуйн салбарын 9 хувийг бүрдүүлж байгаа нь хангалтгүй тул нэмэгдүүлэх шаардлага үүсэж байна.

Уур, амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох чадвар сул хөгжсөн, байгалийн эрсдэл, эмзэг байдлын төвшин өндөр байна. Монгол орны нөхцөлд таарсан уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөнд дасан зохицсон технологийн шийдлүүд, арга барилыг нэвтрүүлэхэд аж ахуй эрхлэгчид, иргэдийн мэдлэг, мэдээлэл тариаланчдын дунд дутмаг хэвээр байгаа тул сайжруулах шаардлагатай байна.

Хөдөө аж ахуйн таримлын үрийн чанар алдагдсан, үр үйлдвэрлэл, хуваарилалтын тогтолцоо бүрдээгүй байна. Үр үржүүлэг, сорт сорилтын салбарын бүтэц үйл ажиллагаа алдагдаж нутагшсан сортын үрийн хүрэлцээ хангамж муу байгаа шийдвэрлэх шаардлагатай.

Тариалангийн талбайн 61.6 % хүчтэй элэгдсэн, 47.7% нь маш бага үржил шимтэй болж эрсдэлийн байдалд хүрсэн байдлыг сайжруулж эргэлтийн талбайн хэмжээг сайжруулах хэрэгтэй.

Мал аж ахуйн салбар:

Монгол Улсад нийт малын тоо эрчимтэй өсөж, бэлчээр ашиглалтын зохистой харьцаа алдагдсан. Улсын хэмжээнд 2023 оны эцэст, мал тооллогын урьдчилсан дүнгээр 64.7 сая толгой мал тоологдсон. Энэ нь өмнөх онтой харьцуулахад 9.1 хувиар буурсан үзүүлэлт юм. Манай улсын мал сүргийн тоо нь бэлчээрийн даацыг нэмэгдүүлэх нөхцөл болохгүй байгаа тул малыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах шаардлагатай байна.

Үйлдвэрийн аргаар боловсруулсан Сүү, сүүн бүтээгдэхүүн хангамж хангалтгүй байна. Манай улс 2022 онд үйлдвэрийн аргаар 113.6 сая литр сүү боловсруулсан нь нийт хэрэгцээний 33 хувь болж байгаа бөгөөд дотоодын хэрэгцээг хангах сүү сүүн бүтээгдэхүүнийг нэмэгдүүлэх шаардлага тулгарч байна.

Бэлчээрийн талбайд хөнөөл учруулж буй мэрэгчидтэй тэмцэх шаардлага тулгарч байна. Манай орны 112.0 сая га бэлчээрийн талбайн 40.0 сая га-д үлийн цагаан оготно, 5.0 сая га-д царцаа тархсан. Сүүлийн жилүүдэд мэрэгчдийн тархалт баруунаасаа зүүн рүүгээ чиглэсэн, жилд 3.0-3.5 сая га бэлчээрт үлийн цагаан оготнотой, 40.0 мянган га бэлчээрт царцаатай тэмцэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байдаг. 2023 оноос улсын төсөвт 1.6 тэрбум төгрөгийг батлуулан энэ оны хаврын технологит ажлын хүрээнд 8 аймгийн 46 сумын 120.0 гаруй мянган га бэлчээрийн ургамлыг мэрэгч амьтадын хөнөөлөөс хамгаалах арга хэмжээг микробиологийн аргаар хэрэгжүүлсэн. Ингэснээр бэлчээрийн ургамлыг ургаж эхлэх үед мэрэгч амьтдын хөнөөлд өртөхөөс сэргийлж, цаашлаад бэлчээрийн тэжээлийн нөөцийг нэмэгдүүлэх боломж бүрдсэн.

Уламжлалт мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Цаашид уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицсон мал аж ахуйн үйлдвэрлэл эрхлэх, хөгжүүлэх, тооноос чанарт шилжүүлэх, мэргэжлийн ажил үйлчилгээг төлөвшүүлэх, бэлчээрийн ашиглалт хамгаалалтын менежментийг сайжруулах, мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхэд анхаарах. Мал аж ахуйн салбараас жилд дунджаар мах 500.0-600.0 мянган тн, арьс, шир 15.0-20.0 сая ширхэг, ноос 33.0-35.0 мянган тн, ноолуур 10.1 мянган тн, сүү 750.0-850.0 сая литр, өндөг 225.0-250.0 сая ширхгийг үйлдвэрлэн 2022 оны байдлаар ДНБ-ын 12.6 хувийг, экспортын 5.6 хувийг нийлүүлэв.

Эрчимжсэн мал аж ахуйн үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн тоог нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Улсын хэмжээнд 2023 оны байдлаар эрчимжсэн аж ахуй эрхлэгч, тухайлбал махны үхрийн 715, сүүний үхрийн 1912, гахайны 728, тахианы мах, өндөгний 864, зөгийний 555, нийт 4785 иргэн, аж ахуйн нэгж үйл ажиллагаа явуулж байна. Эрчимжсэн мах, сүүний үхрийн аж ахуйг төв суурин газар болон газар тариалангийн бүс нутгийг түшиглэн хөгжүүлэх зорилгоор зээлийн болон зээлийн

хүүгийн хөнгөлөлт үзүүлэх, Цэвэр үүлдрийн мах, сүүний үхэр болон, гахай, тахианы үржлийн аж ахуй байгуулах шаардлагатай.

Хөнгөн үйлдвэрийн салбар:

Хөнгөн үйлдвэрийн салбарын экспортыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Хөнгөн үйлдвэрлэлийн салбар 2023 онд нийтдээ 484.8 сая ам долларын экспорт, 1,077.5 сая ам долларын импорт хийсэн байна.

Хөнгөн үйлдвэрлэлийн салбарын гол экспортыг ноос, ноолуур, арьс ширэн түүхий эд, бүтээгдэхүүн эзэлж байгаа бөгөөд голчлог хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүнийг экспортолж эргүүлээд боловсруулсан бүтээгдэхүүнийг өндөр үнэтэйгээр импортолж авч байна. Тиймээс хөнгөн үйлдвэрийн салбарыг төрөлжүүлэх, боловсруулах түвшнийг хөгжүүлэх шаардлагатай байна.

Хүснэгт 6. Хөнгөн үйлдвэрийн салбарын экспорт, импорт /сая ам.до/

Барааны нэр	Экспорт						Импорт					
	2018 он	2019 он	2020 он	2021 он	2022 он	2023 он	2018 он	2019 он	2020 он	2021 он	2022 он	2023 он
Нэхмэл, нэхмэлийн бүтээгдэхүүн	409.8	434.6	279.5	370.7	489.7	451.2	90.2	85.0	85.8	103.7	133.8	150.7
Арьс ширэн түүхий эд болон боловсруулсан арьс, шир, ангийн үс, эдгээрээр хийсэн эдлэл	17.0	14.1	7.4	6.4	5.2	4.7	8.3	7.1	5.0	6.4	9.3	9.5
Гутал, малгай, төрөл бүрийн бусад зүйл	2.3	2.5	1.8	2.2	2.1	3.2	19.9	19.8	17.8	24.6	35.1	36.2
Мод, модон эдлэл	0.3	0.6	0.3	0.1	0.3	0.3	34.0	43.5	43.4	67.3	81.7	79.5
Цаас болон картон, тэдгээрээр хийсэн бүтээгдэхүүн	0.04	0.05	0.04	0.03	0.3	0.1	61.6	56.4	58.1	64.3	98.1	78.4
Хуванцар болон түүгээр хийсэн зүйлс	1.6	1.3	1.6	1.2	10.2	21.8	226.8	260.3	226.8	260.2	345.2	359.6
Нийт	431.04	453.15	290.64	380.63	507.8	484.8	440.8	472.1	436.9	526.5	703.2	1,077.5

Хөнгөн үйлдвэрийн салбарт дараах ажлууд зайлшгүй шаардлагатай байна. Үүнд:

- Үйлдвэрлэл, технологийн парк, цогцолбор үйлдвэрүүдийг /Дархан, Ховд/ байгуулж, салбарт дэвшилтэт техник, технологийг нэвтрүүлэх, үйлдвэрлэлийн хүчин чадлын ашиглалтыг нэмэгдүүлэх;
- Арьс ширний гүн боловсруулалтын түвшнийг нэмэгдүүлэх;
- Ноос, ноолуурын бүрэн боловсруулалтын түвшнийг дээшлүүлэх, ээрэх үйлдвэрийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх;
- “Монголын Хаан Ширхэгт” чанарын гэрчлэх тэмдэгт бүхий брэнд бүтээгдэхүүнийг дотоод, гадаадын зах зээлд таниулах;
- Угаасан ноолуурын экспортыг бууруулж, самнасан ноолуурын экспортыг нэмэгдүүлэх хүрээнд тарифын болон тарифын бус зохицуулалтын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх;
- Малын гаралтай түүхий эд бэлтгэлийг биржийн системээр дамжуулах тогтолцоог бүрдүүлэх;
- Бэлэн хувцасны дотоод зах зээлийн 15 хувийг хангаж, оёмол бүтээгдэхүүн хувцас үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх;
- Нийслэл, Хөвсгөл, Дархан-Уул аймагт мод боловсруулах, барилгын модон хийцийн цогцолбор үйлдвэрийг кластерийн зарчмаар хөгжүүлэх;

- Дахин боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбарын боловсруулалтыг түвшнийг 2 дахин нэмэгдүүлэх.

Хүнсний үйлдвэрийн салбар:

Олон улсын худалдааны хорио цээртэй малын 4 гоц халдварт өвчин Монгол Улсад бүртгэгдсэн байна. Малын вакцинд хамрагдалтын хувь нь 2022 оны байдлаар шүлхий өвчний 20.7, үхрийн арьс товруутах өвчний 22.8, бог малын мялзан өвчний 5.1, хонины цэцэг өвчний 4.1 хувь байна. Тиймээс хүн амын хүнсний хангамжийг нэмэгдүүлэх, нийлүүлэлтийн тогтвортой байдлыг хадгалахын зэрэгцээ эрүүл аюулгүй хүнсээр иргэдийн хэрэгцээг хангах, хяналт шалгалтын эрх зүйн орчныг сайжруулах шаардлагатай байна.

Хүнсний боловсруулах үйлдвэрийн сав баглаа боодолд аюулгүй байдлыг хангах угтвар нөхцөлийг бий болгоход чиглэсэн эрх зүйн орчин сайжруулах, тухайн салбарт мөрдөх үйлдвэрлэлийн зохистой дадлын зааврыг боловсруулан олон улсын зөвлөхөөр хянуулж, гаргасан саналыг тусган ажиллах арга хэмжээг үргэлжлүүлэх шаардлагатай. Монгол Улс 2023 оны гаалийн экспортын гүйцэтгэлээр 80.4 мян.тн (түүхий ястай маханд шилжүүлэн тооцвол 117.0 мян.тн) мах, махан бүтээгдэхүүнийг 322.8 сая.ам.доллараар экспортолсон нь урьд өмнө хүрч байгаагүй өндөр түвшин бөгөөд 2022 онтой харьцуулахад 5 дахин өссөн боловч цаашид энэ түвшнийг нэмэгдүүлэх мах, махан бүтээгдэхүүн борлуулагч аж ахуй нэгж байгууллагыг дэмжин ажиллах шаардлагатай байна.

ГУРАВ. НОГООН ХӨГЖИЛ

3.1 Уур амьсгалын өөрчлөлт

Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөлөл нэмэгдэж байна. Монгол Улсын хүлэмжийн хийн ялгарууллын хэмжээ бага боловч, уур амьсгалын өөрчлөлтөд эмзэг, өртөмтгий улс гэж тооцогддог. Парисын хэлэлцээр 2020 оноос эхлэн хүчин төгөлдөр хэрэгжиж эхэлсэн ба тус хэлэлцээрээр хүлээсэн үүргээ биелүүлэх хүрээнд Монгол Улс өмнө нь 2015 онд тодорхойлсон хүлэмжийн хийн ялгаралтыг 2030 он гэхэд 14 хувиар бууруулах зорилтоо ахиулан 22.7 хувь болгон тодорхойлж, Засгийн газрын 2019 оны 407 дугаар тогтоолоор “Парисын хэлэлцээрийг хэрэгжүүлэх Үндэсний хэмжээнд тодорхойлсон хувь нэмрийн зорилт” -ыг батлуулан НҮБҮӨСК-ын Нарийн бичгийн дарга нарын газарт 2020 оны 10 дугаар сард хүргүүлсэн. Олон улсын төвшинд үүрэг, амлалт өгөхөөс гадна хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах, уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох асуудлыг үндэсний төвшинд бодитоор авч хэрэгжүүлэх замаар Парисын хэлэлцээрийн хэрэгжилтийг хангуулах нь нэн чухал асуудал болж байна.

3.2 Эрчим хүчний шилжилт

Эрчим хүчний шилжилт удаашралтай байна. Улс орнууд хөгжлийн загвараа өөрчилж, ногоон, сэргээгдэх эрчим хүчний хэрэглээг нэмэгдүүлэхэд өөрсдийн загвараа тодорхойлж энэ талын санхүүжилтийг нэмэгдүүлж байна. Манай улс сэргээгдэх эрчим хүчний нөөцөөр дэлхийд дээгүүр ордог бөгөөд улсын хэмжээнд арилжааны үйл ажиллагаа явуулдаг хувийн хэвшлийн 155 МВт-ын салхин цахилгаан станц, 90 МВт-ын нарны эрчим хүчний эх үүсвэрүүд ажиллаж байна. Салхины станцуудын системийн түгээлтэд 7.5 хувь, төлбөр тооцоонд 17.3 хувь, нарны эх үүсвэрүүд системийн түгээлтэд 1.4 хувь, төлбөр тооцоонд 6.8 хувь ба нийт дүнгээр нар, салхины эх үүсвэрүүд үйлдвэрлэлийн 9.2 хувь, төлбөр тооцооны 24.2

хувийг эзэлж байна. Эрчим хүчний нэгдсэн сүлжээний горимын зохицуулалтад оролцох боломжтой усан цахилгаан станц БНХАУ-д суурилагдсан хүчин чадлын 19.2 хувь, ОХУ-д 20.2 хувийг эзэлж байгаа бол манай улсын хувьд ердөө 1.7 хувийг эзэлж байна.

3.3 Байгаль орчин

Байгаль орчны гүйцэтгэлийн индексээр байр ухарч байна. Байгаль орчны гүйцэтгэлийн индексээр Монгол Улс 2016 онд 107 дугаарт эрэмбэлэгдэж байсан бол 2024 онд 144 дугаарт эрэмбэлэгдсэнээр сүүлийн 8 жилийн хугацаанд 37 байраар ухарсан байна. Ийнхүү ухрахад дараах дэд үзүүлэлтүүд доогуур үнэлэгдсэн нь нөлөөлжээ. Монгол Улс усны нөөцөөрөө дэлхийн 180 орноос 73-т эрэмбэлэгддэг боловч усыг хуримтлуулах, нөөцлөн ашиглагддаггүйгээс усны нөөц хамгийн бага 20 орны тоонд багтдаг. 2023 оны байдлаар манай орны 264 гол мөрөн, 704 булаг шанд, 286 нуур тойром, 12 рашаан ширгэсэн байна.

Монгол Улсын ойн нөөц баялгийг зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх, хамгаалах бодлого шаардлагатай байна. /тэрбум мод/

Монгол орны ойн нийт нөөц 1,246,517,781 шоо метр бөгөөд үүний 79.29%-ийг шинэс, 8.92%-ийг хуш, 5.97%-ийг хус, 4.95%-ийг нарс, 0.23%-ийг гацуур, 0.01%-ийг жодоо, 0.17%-ийг улиас, 0.05%-ийг улиангар, 0.006%-ийг хайлаас, 0.25%-ийг бургас, 0.14%-ийг заг, 0.005%-ийг тоорой тус тус эзэлж байна. Шилмүүст мод зонхилсон ойн дундаж нас 131 жил, 1 га-ийн нөөц 142.9 м³, өсөлт 1.09 м³, навчит мод зонхилсон ойн дундаж нас 44 жил, 1 га-ийн нөөц 44.4 м³, өсөлт 0.98 м³, жилийн бүх дундаж өсөлт 10,212.5 сая м³ байна. Улсын хэмжээнд 2023 байдлаар 41 сум дундын ойн анги, 5 сумын ойн анги, аймгуудын Байгаль орчин, аялал жуулчлалын газрын дэргэд 7 ойн алба тус тус ажиллаж, орон нутагт ойн нөөц баялгийг зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх, хамгаалах бодлогыг хэрэгжүүлж байна. 2022 оны байдлаар 1222 ойн нөхөрлөл 3,753.4 мян.га талбайг эзэмшиж байна. Ойн мэргэжлийн 94 аж ахуйн нэгж 138.9 мян.га ойн санг гэрээгээр эзэмшин хамгаалж байна.

Цаашлаад Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилсан “Тэрбум мод” үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд хоёр жилийн хугацаанд 41.5 сая мод тарьж ургуулсан. Улсын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулж байгаа мод үржүүлгийн 452 газарт 39 зүйлийн мод сөөгийн 12 тонн үр, 63 сая ширхэг тарьц суулгацын нөөц бүрдүүлсэн байна.

Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн талбайг нэмэгдүүлж, байгаль хамгааллыг эрчимжүүлэх шаардлагатай байна. Өнөөдрийн байдлаар, Монгол орны нийт нутаг дэвсгэрийн 21.0 хувь буюу 32.8 сая га талбайг улсын тусгай хамгаалалтад хамруулж, нэгдсэн сүлжээг бүрдүүлээд байна. Нийт нутаг дэвсгэрийн 15 орчим хувийг буюу 24.3 сая гаруй га талбайг орон нутгийн тусгай хамгаалалтад тус тус хамруулсан. Улсын тусгай хамгаалалттай нутгийг хуулиар тогтоосон 4 ангиллаар авч үзвэл 13.8 сая га талбай бүхий 22 дархан цаазат газар 13.8 сая га талбай, 13.5 сая га талбай бүхий 37 байгалийн цогцолборт газар, 5.3 сая га талбай бүхий 47 байгалийн нөөц газар, 106.557 га талбай бүхий 14 дурсгалт газрууд тус тус эзэлж байна.

Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутагт цэнгэг усны нөөц, гол мөрний урсац бүрдэх эхийн 7.2 сая га талбай буюу 50 хувь, ойн сангийн 40 хувь нь хамрагдаж хамгаалагдсан.

3.4 Усны нөөц

Усны нөөцийн хамгаалал, зохистой ашиглалт сул байна. Манай орон хязгаарлагдмал усны нөөцтэй орны тоонд ордог. Нийт 564'800 сая шоо-метр нөөцтэйгөөс 10'500 сая шоо-метрийг ашиглах боломжит нөөц гэж тооцдог. Гэвч

энэхүү усны нөөцийн дийлэнх буюу 80 орчим хувь нь нутаг дэвсгэрийн 30%-д буюу хангайн бүсэд, томоохон голуудын хөндийд бүрэлдэн бий болдог.

Манай улс 2022 онд нийт 606.2 сая м.куб ус олборлож ашигласан байна. Үүнээс 55.9 хувийг хөдөө аж ахуй, 15.3 хувийг уул уурхай, 14.2 хувийг хүн амын унд ахуй, 7.6 хувийг эрчим хүч, 7 хувийг бусад үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбарт тус тус ашиглажээ. Харин 2023 онд нийт 645.1 сая м.куб ус олборлож ашигласан. Үүнээс 41.20 хувийг хөдөө аж ахуй, 32.31 уул уурхай, 13.61 хувийг хүн амын унд ахуй, 7.22 хувийг эрчим хүч, 5.66 хувийг бусад үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбарт тус тус ашиглажээ. Энэ нь ус ашиглалт өмнөх оноос 6.4 хувиар нэмэгдсэн байна. Хүн амын өсөлт, хотжилт, аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн хөгжлийн хурдац, төлөвлөлтийг харгалзан гол ус хэрэглэгчдийн хэтийн төлөвийг тоймлон тооцож үзэхэд 2030 онд ус хэрэглээ 3-4 дахин нэмэгдэхээр төлөвтэй байна. 2023 оны усны тооллогын дүнгээр 264 гол горхи, 704 булаг шанд, 286 нуур тойром ширгэсэн байна. Цаашид усны температур нэмэгдэж, ууршилт ихсэж, урсац буурах хандлагатай байна.

3.5 Агаарын бохирдол

Агаарын чанар бага байна. 2023 оны 12 дугаар сарын Улаанбаатар хотын агаар дахь агаар бохирдуулах бодисын дундаж агууламжийг өмнөх оны мөн үе буюу 2022 оны 12 дугаар сарын дундаж агууламжтай харьцуулахад PM2.5 тоосонцор 5 мкг/м³-ээр буюу 5%-р, PM10 тоосонцор 16 мкг/м³-ээр буюу 12%-р, азотын давхар исэл (NO₂) нь 2 мкг/м³-ээр буюу 3%-р, хүхэрлэг хий (SO₂) нь 21 мкг/м³-ээр буюу 14%-р тус тус бага байна.

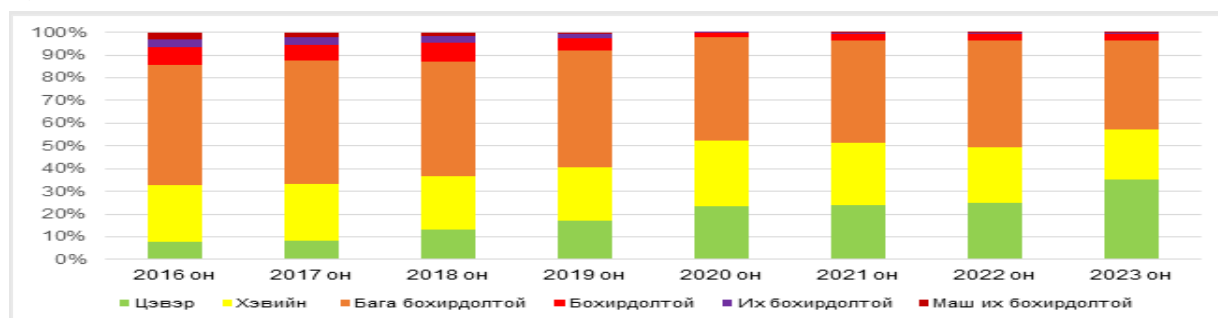
Агаар бохирдуулах бодисын 2023 оны жилийн дундаж агууламжийг 2022 оны жилийн дундаж агууламжтай харьцуулахад PM2.5 тоосонцор ижил түвшинд, хүхэрлэг хий 7 мкг/м³-ээр буюу 11%-аар, PM10 тоосонцор 6 мкг/м³-ээр буюу 7 %-аар, азотын давхар исэл 1 мкг/м³-ээр буюу 2 %-аар тус тус бага байна.

Агаар бохирдуулагч эх үүсвэр: Агаар бохирдуулагч эх үүсвэрийн тооллогоос харахад 2021 онд нийслэлийн 6 дүүрэгт гэр хорооллын айл өрхийн 152,254 зуух тоологдож байсан бол 2022 онд 150,338 зуух тоологдож 1.3%-р буурсан байна.

2022 оны байдлаар нийт 1,134,794.0 авто тээврийн хэрэгсэл бүртгэлтэй байгаагаас Улаанбаатар хотод 56.8% нь буюу 644,632.0 хөдөлгөөнт эх үүсвэр тоологдсон. Энэ нь 2022 оноос 8%-р нэмэгдсэн байна.

2022 оны нийт Усан халаалтын 15-100кВт хүчин чадалтай зуух -3,751 жилд 44,872 тн сайжруулсан түлш, 4,913 тн нүүрс, 100 кВт-аас дээш болон дулааны, цахилгаан станцын 394 зуух 6,260.095 тн нүүрс, 49,566.0 тн мидлинг хэрэглэж байна.

Зураг 21. Агаарын чанарын индекс

ДӨРӨВ. ЗАСАГЛАЛ

4.1 Авлига

Авлигын индекс өндөр хэвээр байна. Дэлхийн банкнаас гаргадаг Авлигын үзүүлэлтээр Монгол Улс сүүлийн 5 жил дараалан буурсан. (2018 онд 39.5%, 2019 онд 37.1%, 2020 онд 34.3%, 2021 онд 33.3%, 2022 онд 33.0%-ийн үзүүлэлттэй байна.) Мөн “Транспэренси Интернешнл” олон улсын байгууллагаас гаргадаг “Авлигын төсөөллийн индекс”-ийн үзүүлэлтээр Монгол Улс 2019 онд 35 оноогоор нийт 180 орноос 106 дугаар байрт эрэмбэлэгдсэн бол 2022 онд 33 оноогоор 116 дугаар байрт орж ухарсан. Энэхүү үр дүнгээс харахад авлигатай тэмцэх, бууруулахад чиглэсэн дорвитой арга хэмжээг авах шаардлагатайг илтгэж байна.

Авлига, ашиг сонирхлоос сэргийлэх үндэсний тогтолцоо бүрдүүлэх шаардлагатай байна. Авлига, ашиг сонирхлоос урьдчилан сэргийлэх, түүнтэй тэмцэх үйл ажиллагаа нь хууль өөрчлөх, хяналт шалгалт тавих, хариуцлага хүлээлгэх төдийхнөөр хязгаарлагдахгүй. Нэгэнтээ бий болсон нөхцөл байдалтай үндэсний хэмжээнд тэмцэх шаардлагатай болжээ. Иймд авлига, ашиг сонирхлоос сэргийлэх үндэсний тогтолцоо бүрдүүлэх, нийгмийн бүхий л хүрээнд авлигыг үл тэвчих хандлага тогтооход чиглэгдсэн шинэ үзэл баримтлал, арга зам санал болгох шаардлагатай байна. Авлигын эсрэг хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг сайжруулах. Авлигын эсрэг олон хэрэгслийг ашиглахгүй байна. Эдгээр хэрэгслийг ашиглахын тулд төрийн байгууллагууд, иргэний нийгэм, хэвлэл мэдээлэл, иргэдийн хөдөлгөөнийг чадавхжуулах бүх хүчин чармайлтаа дайчлах хэрэгтэй. Энэ ажил нь улс төр, эдийн засгийн байгууллагуудад итгэх иргэдийн итгэлийг сэргээх, бизнес эрхлэгчдийн итгэлийг бэхжүүлэх гол түлхүүр болно. Засгийн газраас лиценз, зөвшөөрөл олгох журмын ил тод, тодорхой байдлыг сайжруулах. Үүнийг ялангуяа мэргэжлийн хяналт, гааль зэрэг тэргүүлэх ач холбогдолтой, өндөр эрсдэлтэй салбаруудад хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Засгийн газар, бизнесийн холбоод лиценз, зөвшөөрөл олгохтой холбоотой хууль тогтоомж, бодлогыг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх чиглэлээр хамтран ажиллах боломжийг эрэлхийлэх ёстой. Салбарын болон бизнесийн холбоод нь эрүүл мэнд, аюулгүй ажиллагаа, байгаль орчин, нийгэм, олон нийтийн оролцоо, мөн байгууллагын хариуцлага ба ёс зүйн чиглэлээр бизнесийн үйл ажиллагааг сайжруулахад санал санаачилгатай, манлайлагч байх ёстой.

4.2 Төрийн бүтээмж

Төрийн бүтээмж сул байна. Төрийн байгууллагуудын үр ашиггүй том бүтэц, чиг үүргийн давхардал, хийдэл, албан хаагчдын бүтээмжгүй байдал, хүнд суртал, зөвшөөрөл, хяналт шалгалт, зохицуулалтын шинжтэй асуудлууд, дэд бүтцийн хангалтгүй байдал, төсвийн оновчгүй зохицуулалт зэрэг нь ард иргэд, аж ахуй нэгжийн үйл ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлж, бүтээмжийг бууруулдаг гол хүчин зүйл болж байна. Иймд төрийн шийдвэр гаргах тогтолцооны ил тод, нээлттэй байх нь чухал байна.

4.3 Засгийн газрын үр ашиг

Засгийн газрын үр ашгаар 2019 онд 41.4 хувь байсан бол 2022 онд 34.9 хувь болж буурсан. Төрийн бүтээмжийг сайжруулах хүрээнд цахим технологийн оновчтой шийдлийг нэвтрүүлж, төрийн үйлчилгээг амжилттай цахимжуулж байна. Цаашид иргэн төвтэй мэргэшсэн, чадварлаг, ил тод төрийн албыг төлөвшүүлэх, олон улсын стандартад нийцсэн үйлчилгээг бий болгох, шат дамжлагыг бууруулах, олон нийтийн оролцоо, хяналтыг сайжруулах шаардлагатай байна.

Засгийн газрын үр ашигтай ажиллаж байгааг илтгэх хөгжлийн үзүүлэлтүүд сул байна. Дэлхийн банкнаас гаргасан Засгийн газрын үр нөлөө үзүүлэлтээр 209 орноос 126-т, Зохицуулалтын чанар үзүүлэлтээр 111-т жагсаж байна. 1990 онд төвлөрсөн төлөвлөгөөт тогтолцоог халснаас хойш зэрэгцээ сонгуулийн циклийг даган Засгийн газрын үйл ажиллагааны бодлого, чиглэл ойр ойрхон өөрчлөгдөж, хоорондын уялдаа холбоогүй, бодит байдалд нийцээгүй, залгамж чанаргүй, төсөвтэй уялдаагүй бодлогын баримт бичгүүд хэт олширсон.

4.4 Хуулийн засаглал

Хуулийн засаглалын үзүүлэлтээр 45.8%-р 213 орноос 116-д жагсаж байна. Хуулийн засаглалын үзүүлэлтээр тухайн улс орны нийгмийн дүрэм журмыг сахих итгэл үнэмшлийн хэр хэмжээ, гэрээний хэрэгжилт, өмчлөх эрх, цагдаа болон шүүхийн чанар, гэмт хэрэг, хүчирхийлэл гарах магадлал зэргийг хэмждэг. Мөн Засаглал сул байх нь хөрөнгө оруулалтын орчин муудах, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг түлхэх, төсвийн сахилга бат сул болох, улсын өр нэмэгдэх зэрэг улс орны макро эдийн засгийг тогтвортой байдлыг алдагдуулах суурь нөхцөл болдог учир засаглалын үзүүлэлтийг сайжруулахад шаардлагатай байна.

Засгийн газар өнгөрсөн хугацаанд 5Ш ажиллагааны хүрээнд шилэн ажиллагааг явуулсан. Үүнийг хүрээнд Shilen.gov.mn-д төрийн 123 байгууллагаас 550 багц мэдээлэл хүлээн авч, тэдгээрийг 39 төрөлд ангилан 970,355 мөр мэдээлэл болгон боловсруулж, 5 сая гаруй хандалт авч, иргэдийн мэдэх эрхийг хангаж, Монгол Улсад анх удаа нээлттэй мэдээллийн нэгдсэн санг бүрдүүлсэн. Иймд нийгэм-эдийн засгийн, хөгжлийн тогтвортой, хүртээмжтэй өсөлтийг бий болгоход зөв засаглалын асуудал чухал үүрэгтэй. Зөв засаглалыг бий болгоход авлигын эсрэг хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийг сайжруулах, шүүхийн шударга тогтолцоог бэхжүүлэх зэрэг арга хэмжээг нэн тэргүүнд авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

4.5 Гадаад харилцаа

Нэгдмэл гадаад бодлого явуулж Монгол Үндэстний үнэлэмжийг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. “Монгол Үндэстний үнэлэмж” цогц арга хэмжээ нь Монгол Улсын Засгийн газраас 2016-2020 онд хэрэгжүүлсэн “Монгол Улсыг гадаадад сурталчлах хөтөлбөр”-ийн үргэлжлэл бөгөөд 2021 онд 4 зорилтын хүрээнд 13 арга хэмжээ хэрэгжүүлж **82.95%**, 2022 онд 6 зорилтын хүрээнд 91 арга хэмжээ хэрэгжүүлж **90%**, 2023 онд 6 зорилтын хүрээнд 309 арга хэмжээ хэрэгжүүлж **93.3%** -тай дүгнэгдсэн.

ГХЯ-ны зүгээс гадаад сурталчилгааны үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр ажиллаж, нэгдсэн бодлогоор удирдан зохицуулсны дүнд “Монгол Үндэстний үнэлэмж” цогц арга хэмжээний хүрээнд хэрэгжүүлж буй гадаад сурталчилгааны арга хэмжээний агуулга болон хамрах цар хүрээ өргөсөж, тоо, чанар, хэрэгжилт жилээс жилд өсөж байна. Уг цогц арга хэмжээний хүрээнд **2021-2023 онд 413 арга хэмжээ** хэрэгжүүлсэн байна.

Гадаадад зорчиход виз мэдүүлэхэд хүндрэлтэй байна. Улс орнуудтай виз хөнгөвчлөх хэлэлцээр хийх, визгүй зорчих улсын тоог нэмэгдүүлэх, хүчирхэг гадаад паспорттой болох нөхцөлийг бүрдүүлэх шаардлагатай байна. 2024 оны 2 дугаар сарын байдлаар нийт 67 улстай “Визийн шаардлагаас чөлөөлөх тухай хэлэлцээр”-ийг байгуулаад байна.

Бүх төрлийн паспорт эзэмшигчид иргэд нийт 28 улс, Дипломат, албан паспорт эзэмшигч иргэд нийт 59 улс, Дипломат паспорт эзэмшигч иргэд нийт 64 улс руу тус тус визгүй зорчиж байна.

Гуравдагч хөршийн бодлогыг эрчимжүүлэх шаардлагатай байна. “Гуравдагч хөршийн бодлого”-ын хүрээнд түншлэлийн харилцааг өргөжүүлэн, эдийн засгийн

хамтын ажиллагааг бэхжүүлж, олон улсын хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэн, аюулгүй байдлаа хангах хэрэгцээ, шаардлага тулгарч байна. Хоёр их гүрний дунд зэрэгцэн орших нь аль нэг улсын нөлөөнд автах аюул занал тулгарч байна. Тиймээс гуравдагч ертөнцийн улс орнуудтай дипломат харилцаа тогтоох, хүрээгээ тэлэх бодлого баримтлах нь зүйтэй байна.

Монгол Улсын гадаад бодлогын үзэл баримтлалд заасны дагуу манай улс Япон, БНЭУ, АНУ, БНТУ, ХБНГУ, БНСУ, Канад, Австралийн Холбооны Улс зэрэг өндөр хөгжилтэй улсуудтай улс төр, эдийн засаг, батлан хамгаалах, соёл, хүмүүнлэгийн салбарт хоёр болон олон талын харилцаа, хамтын ажиллагааг хөгжүүлж байна. Цаашид ДНБ болон хүний хөгжлийн индекс, эдийн засгийн салбарын индексээр өндөр үзүүлэлттэй улсуудтай хамтын ажиллагааг хөгжүүлж, туршлага солилцон хамтран ажиллах, олон улсын түвшинд мөр зэрэгцэн хөгжихөд гуравдагч хөршийн бодлого чухал байна.

Бүс нутгийн интеграцид нэгдэж, олон талт хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна.

4.6 Цахим засаглал

“И-Монгол” платформын талаар зохицуулж, түүний эрх зүйн үндсийг бүрдүүлсэн. Уг хууль батлагдахаас өмнө 2020 оны 10 дугаар сарын 01-нд “И-Монгол” платформыг үүсгэж, 81 төрийн үйлчилгээг нэгтгэж байсан бол түүнээс хойших Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хуулийн хэрэгжилтийг хангаж, 2024 оны байдлаар тус системийн 4.0 хувилбарыг хөгжүүлж, үндсэн 6 сувгаар төр, хувийн хэвшлийн 1,173 төрийн үйлчилгээг 43 сая удаа үзүүлсэн байна. Одоогоор хэрэглэгчийн тоо 1.77 саяд хүрч, насанд хүрсэн хүн 77%-д хүрсэн амжилттай тоон үзүүлэлттэй байна. Зөвхөн 2023-2024 онд гэхэд “И-Монгол” системээр дамжуулан үзүүлсэн төрийн үйлчилгээнд иргэнээс төрийн байгууллагад ирэх, буцах унааны зардал, баримт бүрдүүлэх, цаасны зардал зэрэгт 442 тэрбум төгрөгийн хэмнэлт үүсгэсэн гэсэн зардлын тооцоолол гарсан байна.

Мэдээллийн аюулгүй байдлын түвшин хангалтгүй байна. Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах нэгдсэн бодлого, стратеги байхгүй бөгөөд мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах мэдлэг ойлголт сул байна. Үүнийг дагаад хөрөнгө оруулалт дутмаг байгаагаас энэ салбарын хөгжихгүй байна. Мөн хөгжил сул учир хууль, эрх зүйн орчин хангалттай бүрдээгүйгээс аюулгүй байдлын түвшин хангалтгүй байна.

Төрийн цахим дэд бүтцийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай. Аливаа цахим аюул занал, халдлага зөрчил, хорт кодыг урьдчилан илрүүлж хариу арга хэмжээ авах, тайван болон онцгой байдлын үед оролцогч талуудыг халдлага зөрчлийн талаарх тогтмол мэдээллээр хангах техник технологийн дэд бүтэц байгуулагдаагүй.

Эстони Улсын Цахим засгийн Академиас 2020 онд нийтэлсэн Үндэстний кибер аюулгүй байдлын индексийн тайланд дурдсан 160 орноос Монгол Улс 120 дугаар байрыг эзэлсэн. Энэ тоон үзүүлэлтүүдээс харахад Манай улс кибер аюулгүй байдлын тогтолцоо дутмаг, цахим орчинд үйлдэгдэж буй халдлага, зөрчилд хариу үзүүлэх, аюул заналаас урьдчилан сэргийлэх чадвар хангалтгүй бөгөөд цаашид нэн даруй хөгжүүлэх шаардлагатай.

Үндэсний хэмжээнд кибер халдлага, аюул заналаас урьдчилан сэргийлэх хариу арга хэмжээ авах чадамж бүхий боловсон хүчний нөөц бүрдээгүй байна. 2023 онд IMD-ээс гаргадаг Цахим өрсөлдөх чадварын үнэлгээгээр нийт 64 улсаас 63 т үнэлэгдэж мөн 3 үндсэн үзүүлэлт байдгаас мэдлэг боловсролоор 56-р байр, техник технологийн дэвшил 61-р байр, ирээдүйд бэлэн байдлаар 62-р байрт байна гэж үнэлэгдсэн.

ТАВ. БҮС, ОРОН НУТГИЙН ХӨГЖИЛ

5.1 Хотжилт

“Хот”-ын статусыг эрх зүйн хүрээнд шийдвэрлэхгүй байснаар засаглалын чиг үүргийн давхардал үүсэж, хөдөөгөөс хот руу чиглэсэн хүн амын хурдацтай шилжилт хөдөлгөөн явагдаж байна. Үүний нөлөөгөөр хотжилтын түвшин 1950 оноос хурдацтай өсөж, 2023 оны байдлаар 70% хувьд хүрч дэлхийн дунджаас 10 хувиар илүү гарснаар Европын суурин соёл иргэншилтэй Унгар, Итали зэрэг орноос илүү гараад байна. Хүн амын өсөлтийн хэтийн тооцооноос үзвэл 2021-2040 онд хүн амын өсөлтийн жилийн дундаж хувь тогтвортой түвшинд буюу 1.7-1.9 хувь байж, улсын нийт хүн ам 2040 онд 4.6 сая, нийслэлийн хүн ам 2.1 сая, харин хөдөөгийн хүн ам тогтвортой буюу 1.0 сая орчимд хүрч өсөхөөр байна. Харин хүн амын нас, хүйсийн бүтцийн өөрчлөлтийн хандлагыг авч үзвэл Монгол улсын хүн амын залуужсан бүтэцтэй буюу 2020-2040 аад он хүртэл аажмаар өөрчлөгдсөөр дараагийн 20 жилд хөгшрөлийн бүтэцтэй болохыг судлаачид тооцоолжээ.

Энэ үед нийгмийн халамж, тэтгэвэр авагчид эрс нэмэгдэж эхлэх, хот байгуулалтад ахмад настны хэрэгцээ шаардлагыг тусгаж төлөвлөх зэргээр анхаарч стратегийн бодлогыг боловсруулах шаардлагатай юм. Өнгөрсөн зуунд хөдөөгөөс хотыг чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн бүхий хотжилтын эрин үе байсан бол ирэх 20-30 жилд тогтвортой хот байгуулалт, мэдээллийн технологи, ухаалаг төлөвлөлт бүхий уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицсон, сэргэн хөгжих чадавх бүхий тогтвортой хот байгуулалтыг хөгжүүлэх шаардлага зүй ёсоор гарч ирж байгааг харуулж байна.

Эдийн засгийн потенциалын хязгаарлагдмал цаг үед хамгийн оновчтой байршил, салбар, төсөл хөтөлбөрийг харилцан уялдаатай байдлаар, цогцоор төлөвлөх шаардлагатай байна. Өргөн уудам газар нутагтай, цөөн хүн амтай, дэд бүтцийн хөгжил сул, хөрөнгө оруулалтын хэмжээ хязгаарлагдмал цаг үед бид хамгийн оновчтой байршил, салбар, төсөл хөтөлбөрийг харилцан уялдаатай байдлаар, цогцоор нь эхний ээлжид хэрэгжүүлж байж хөрөнгө оруулалтын үр өгөөжийг нэмэгдүүлнэ. Бүх салбар, аймаг, сумдад тэнцүү хуваах зарчмаар хөрөнгө оруулалтаа хуваарилах нь үр ашиггүй зардал болоод байна. Иймд хөгжлийн ирээдүйтэй хот, сууриныг тодорхойлж улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтын хуваарилалт, төсөл, хөтөлбөрийг оновчлох нь эдийн засгийн хөгжлийг дэмжих хурдасгуур болоод байна.

Улаанбаатар хотод суурин газарт тулгамддаг асуудал хуримтлагдаж эдийн засаг, нийгмийн харилцаанд хүндрэл учирч байна. Нийслэл Улаанбаатар хотын одоогийн зарим статистик мэдээллээс харвал Нийслэл нь Монгол улсын газар нутгийн 0.3 хувийг эзэлдэг хэдий ч нийт хүн амын 46 хувь, их дээд сургууль, коллежийн 96 хувь, иргэдийн хадгаламжийн 82 хувь, автомашины 68 хувь, бүртгэлтэй аж ахуйн нэгжийн 75 хувь, дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 66 хувийг эзэлдэг гэх мэт үзүүлэлтээр улсын хэмжээнд тэргүүлж байна. Ийнхүү нийслэл Улаанбаатар хотын хүн амын тоо эрчимтэй өсөж, эдийн засаг, нийгмийн үйл ажиллагаа идэвхжихийн хэрээр хот байгуулалт, төлөвлөлт, байгаль орчин, экологийн аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлж, төлөвлөлтгүй суурьших, байгаль

орчин доройтох, агаар, хөрс бохирдох, хог хаягдал, дуу чимээ нэмэгдэх, гэмт хэрэг, зөрчил ихсэх, замын хөдөлгөөний түгжрэл үүсэх, хүн амын эрүүл мэнд, нийгмийн халамж, үйлчилгээний салбар доголдох зэргээр хот, суурин газарт тулгамддаг асуудал хуримтлагдаж нийслэл хотын эдийн засаг, нийгмийн харилцаанд хүндрэл учирч байна.

5.2 Захын бүс

Хил орчмын бүс нутаг нь төвөөс алслагдсан, дэд бүтэц муу хөгжсөн, худаг, бэлчээрийн усан хангамж, малчин өрхийн суурьшил багатай, хүн амын шилжин явах хөдөлгөөн их, нягтшил багатай байгаа нь хүн амын төрөл ойртолт зэрэг эрсдэлүүд үүсэх нэг нөхцөл болж байна. Олон улсын жишгээр авч үзвэл, манай улсын хүн амын амьдрах тохиромжтой орон зай, тааламжит орчныг өөрийн хөгжиж ирсэн онцлог, газар нутгийн нөөц, баялаг, байгаль, цаг уурын өвөрмөц нөхцөлтэй уялдуулан, цаг хугацааны хүчин зүйлийг харгалзан тодорхойлох, энэ үндсэн дээр нийгэм, эдийн засгийн ойр ирээдүйн хөгжил, соёлын түвшнийг илэрхийлэх, нийгмийн дэвшилд идэвхтэй нөлөөлөх бодит үр дагавар бүхий нутаг дэвсгэрийг зохион байгуулах, хүн амыг зохистой байдлаар нутагшуулах төслийг боловсруулж, төрийн бодлогын түвшинд авч үзэн хэрэгжүүлэх зайлшгүй шаардлага гарсаар байна.

Тиймээс нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн орон зайн нэгдсэн төлөвлөлтийг оновчтой болгох, хөгжлийн ирээдүйтэй өсөлтийн төв хот, сууриныг тодорхойлж баталгаажуулах, үндэсний орон зайн өгөгдлийн системийг хэрэглээнд нэвтрүүлэх замаар нутаг дэвсгэрийн зохион байгуулалтыг оновчтой болгох шаардлагатай байна.